



ДОЛАЮЧИ БАР'ЄРИ

ОБСЕ ■ ГО «Детектор медіа» ■ Київ ■ 2016 ■

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗВІТ

**Роль ЗМІ у висвітленні
конфліктно-чутливих тем**





КОНФЛІКТИ
УРОКИ
ЗАКОРДОННИЙ
ЗМІ ДОСВІД
УСТАНОВКИ
КОНФЛІКТИ
ПРАКТИКИ
ДОСЛІДЖЕННЯ
ВМІ
УСТАНОВКИ



**Долаючи бар'єри:
Роль ЗМІ у висвітленні конфліктно-чутливих тем.**

Спеціальний звіт. – ГО «Детектор Медіа», 2016. - 48 с.

А В Т О Р И

Марина Безкоровайна
Дар'я Орлова, керівник дослідницької групи
Роман Шутов
Євген Заславський

Загальна редакція:
Діана Дуцик

Дизайн і верстка:
Яна Добрянська

Спеціальний звіт підготовлений в рамках проекту «Підтримка розвитку конфліктно-чутливої журналістики», який здійснюється Координатором Проектів ОБСЄ в Україні за підтримки Посольства Великої Британії в Україні. Висновки і погляди, висловлені в звіті, не обов'язково є такими, що відповідають позиції Уряду Великої Британії та Координатора Проектів ОБСЄ в Україні.

Спеціальний звіт містить результати комплексної роботи, проведеної Координатором Проектів ОБСЄ в Україні та ГО «Детектор Медіа» в 2015-2016 роках для просування конфліктно-чутливої журналістики в Україні, а саме:

- звіт за результатами моніторингу телевізійного контенту в листопаді 2015 року на предмет конфліктної чутливості;
- ● звіт за результатами дослідження серед журналістів, проведеного в лютому-березні 2016 року для розуміння причин виявлених проблем;
- ● ● огляд закордонних практик участі ЗМІ в зниженні конфліктності в суспільстві і рекомендації щодо їх можливого застосування чи адаптації в Україні.

Розраховано на журналістів, редакторів, представників освіти та проектів технічної допомоги, медіаекспертів та інших осіб, зацікавлених у пошуку кращих рішень для більшого залучення українських ЗМІ до процесів відновлення довіри та профілактики соціальних бар'єрів, які є наслідком військового конфлікту.

- Про проект
- Результати моніторингу конфліктно-чутливого висвітлення груп, дотичних до конфлікту, центральними та регіональними телеканалами (листопад 2015)
- Висвітлення конфлікту в українських медіа: установки, практики, пошук рішень. Звіт за результатами дослідження (лютий-березень 2016)
- Закордонний досвід та уроки для України
 - **Центральна і Східна Європа.**
Ініціативи з моніторингу пропаганди ненависті та ворожнечі: EEAS East Strat Com Task Force; Kremlin Media Watch; Information War Monitor for Central Europe
 - **Вірменія, Азербайджан.**
Просування конфліктної чутливості медіа під час конфлікту. Центр Imagine
 - **Грузія.**
Міжсекторальні дослідження пропаганди ворожнечі: Ліберальна Академія Тбілісі
 - **Молдова (Придністров'я).**
Навчання та співпраця між журналістами в умовах «замороженого конфлікту». Центр незалежної журналістики
 - **Чехія, Центральна та Східна Європа.**
Створення незалежних російськомовних ЗМІ. Проект «Настоящее время» (Currenttime.tv)
 - **Югославія.**
Співпраця між журналістами по різні боки фронтів: Альтернативна інформаційна мережа
 - **Чехія.**
Навчання дітей з протидії пропаганді: Člověk v tísni
 - **Киргизстан.**
Зниження конфліктності національного медіа-дискурсу. Агентство з управління конфліктами «Егаліте»



ПРО ПРОЕКТ

Дискусії довкола того, як українські медіа висвітлюють конфлікт на сході України та його наслідки, показали: репортажам та аналітичним матеріалам часто властива генералізація й дегуманізація інших сторін конфлікту. До того ж активне вживання емоційно забарвленої лексики сприяє розколу й посиленню протиріч у суспільстві. Особливої важливості набуло й питання фізичної безпеки журналістів, які працюють у зонах бойових дій. Про це неодноразово йшлося в заявах міжнародних посадовців, зокрема й Представника ОБСЄ з питань свободи медіа.

Проект «Сприяння розвитку конфліктно-чутливої журналістики в Україні» розроблений координатором проектів ОБСЄ в Україні на запит ГО «Детектор медіа», Інституту масової інформації, Комісії з журналістської етики, Міністерства оборони України та Міністерства освіти України. Він має на меті підтримати медіаспільноту в розробці алгоритмів відповідального висвітлення журналістами конфлікту та його наслідків, а також сприяти кращій поінформованості журналістів щодо ролі, яку можуть відігравати ЗМІ в процесах відновлення довіри в суспільстві. Перший етап проекту було здійснено за фінансової підтримки Посольства Великої Британії в Україні та міжнародної громадської організації «Міжнародна підтримка медіа» (International Media Support).

У рамках проекту було організовано низку заходів:

- регіональні обговорення в форматі круглого столу за участі представників місцевої влади, регіональних мас-медіа та представників громадянського суспільства з метою напрацювати механізми взаємодії для вирішення актуальних проблем регіону;
- підготовлено посібник «Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації», який поєднав найкращі міжнародні практики та український досвід;
- для журналістів, які працюють безпосередньо в зоні бойових дій, було проведено тренінги з першої домедичної допомоги та навичок роботи в небезпечних умовах, а для командирів бригад Збройних сил України — спеціалізовані тренінги про взаємодію з журналістами;
- інтенсивний шестиденний тренінг щодо основ медійної етики в конфліктних та постконфліктних суспільствах;
- комплексне соціологічне дослідження практик висвітлення конфлікту: моніторинг дотримання засобами масової інформації стандартів конфліктної чутливості; фокус-групові дослідження та індивідуальні глибинні інтерв'ю з журналістами з метою визначити можливі особисті й редакторські практики та установки, та оцінити їхню фактичну готовність брати участь у процесах врегулювання конфлікту та відновлення довіри в суспільстві.

В цьому виданні представлено аналітичний огляд міжнародних стандартів і практик залучення ЗМІ до врегулювання конфліктів, розглянутих під час заключної конференції «Роль ЗМІ у примиренні — уроки для України», яка відбулася в рамках проекту 16 травня 2016 року. ■

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ КОНФЛІКТНО-ЧУТЛИВОГО ВИСВІТЛЕННЯ ГРУП, ДОТИЧНИХ ДО КОНФЛІКТУ, ЦЕНТРАЛЬНИМИ ТА РЕГІОНАЛЬНИМИ ТЕЛЕКАНАЛАМИ

Українські телеканали героїзують бійців АТО, демонізують бойовиків «ЛНР», «ДНР» та Росії, замовчують проблеми переселенців та майже не згадують про волонтерів. В ток-шоу центральних каналів звучить мова ненависті, в центрі їхньої уваги – міжрегіональні, міжетнічні та міжконфесійні бар'єри, а не шляхи їх подолання. Такими є результати моніторингу конфліктно-чутливого висвітлення проблем соціальних груп, дотичних до конфлікту, в українських телевізійних ЗМІ, який провела ГО «Детектор Медіа» в рамках проекту ОБСЄ за фінансування Посольства Великобританії в Україні.



В період з 6 листопада по 6 грудня 2015 року команда експертів ГО «Детектор Медіа» (яка тоді мала назву ГО «Телекритика») здійснювала моніторинг новин та ток-шоу українських телеканалів (20 регіональних, 7 центральних) на предмет того, як висвітлюються в них різні соціальні групи, дотичні до конфлікту. Моніторинг повинен був виявити, чи сприяє медійний дискурс соціальному діалогу, чи здатний він зруйнувати конфліктні установки в свідомості громадян, чи навпаки – він буде нові бар'єри в суспільстві і поглиблює внутрішні протиріччя, породжені конфліктом.

Моніторинг виявив такі тенденції в українському телевізійному просторі:

- 1 Телеканали активно говорять про бійців АТО:** їх згадують у 12% сюжетів на центральних телеканалах (10% - на регіональних). Але в 27% випадків (13% - на регіональних) ці згадки не є нейтральними. Журналісти схильні до **гloffікації бійців** («герої», «найкращі сини України»), ідентифікації їх з «українцями» (на відміну від іншої сторони), ставлять себе на один бік з ними («наші хлопці»). Тему бійців активно використовують ток-шоу центральних телеканалів, викликаючи у глядача гордість, повагу або співчуття.
- 2 Інша сторона конфлікту** згадується в 11% повідомлень центральних каналів і 3% - регіональних, і відсоток конфліктно нечутливих повідомлень є найвищим серед усіх досліджених груп (64% і 39% відповідно). **Інша сторона змальовується з використанням негативної емоційно забарвленої лексики**, що створює ситуацію чіткого поділу на своїх і чужих, добрих і поганих. В ток-шоу центральних каналів виявлені випадки культивування ненависті та інших негативних емоцій до іншої сторони.
- 3 Вимушено переміщені особи** (переселенці) **ігноруються центральними каналами** – про них згадується лише в 1% новинних повідомлень. Ток-шоу їх ігнорують також. На регіо-

нальних телеканалів їм приділяється більше уваги – 3% повідомлень. Журналісти намагаються фокусувати увагу на позитивних аспектах «нового життя», але в регіональних новинах виявлені випадки поширення негативних стереотипів – переселенці як ізольована і пасивна група, яка має хронічні проблеми з інтеграцією в нову спільноту (12% від виявлених повідомлень про цю соціальну групу).

4 Мешканці окупованих територій майже не згадуються ані центральними (4%, більшість з яких – про «сіру зону»), ані регіональними (1%) каналами. В медійний дискурс не потрапляють реальні проблеми та потреби цих громадян. Повідомлення про них є здебільшого нейтральними, поодинокі порушення («зомбоване населення», 1+1) не є системними (хоча, враховуючи мізерну кількість повідомлень про групу, складають значний відсоток від них – 15% на центральних і 27% на регіональних каналах). Активно використовуються для «піару» окремих осіб – в новинах телеканалу «Україна» (5 сюжетів) та 34 Каналу (Дніпропетровськ). Агресивна мова ворожнечі проти цієї групи практикується в ток-шоу центральних каналів.

5 Тема волонтерів замовчується центральними каналами – як в новинах (2% від повідомлень), так і в ток-шоу. Регіональні канали висвітлюють тему коректно (згадка міститься в 4% від новинних повідомлень), хоча є поодинокі випадки поширення негативних стереотипів (волонтери як ізольована соціальна група, користь якої сумнівна).

6 Родини військових, а також діти отримують мізерну увагу ЗМІ. Кожна з цих груп згадується лише в 1% новин центральних каналів і 2% - регіональних. Проте всі ці повідомлення є конфліктно чутливими; лише одне повідомлення мало ознаки поширення негативних стереотипів (що складає 6% від усіх виявлених згадок про родини військових у регіональних новинах).

7 У 69% джерелом конфліктності в новинних сюжетах є самі журналісти, у той час як у 31% - люди в кадрі.

8 Ток-шоу центральних каналів скоріше посилюють бар'єри і ненависть, ніж протидіють їм. Окрім згаданого просування поділу на «своїх» і «чужих» (гlorифікація бійців української армії та демонізація іншої сторони), деякі ток-шоу культивують негативне ставлення до мешканців окупованих територій.

Методологія

Моніторинг конфліктно-чутливого висвітлення проблем соціальних груп, дотичних до конфлікту, в українських телевізійних ЗМІ проведений ГО «Детектор Медіа» (ГО «Телекритика») в рамках проекту, який виходить з Координатора проектів ОБСЄ в Україні за фінансової підтримки Посольства Британії в Україні.

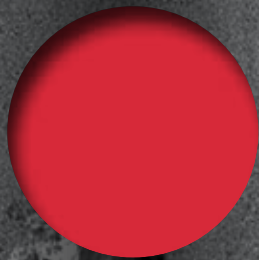
Предметом моніторингу були:

- 1** Вечірні новини центральних телеканалів України (1+1, Інтер, СТБ, Новий, UA:Перший, Україна, 5 канал) протягом 1 тижня (16-22 листопада)
- 2** Вечірні новини 20 телеканалів з 10 регіонів України протягом 1 тижня (16-22 листопада): «Дніпропетровський Державний» (Дніпропетровськ), «Тиса» (Ужгород), «Аверс» (Луцьк), «Скіфія» (Херсон), «Нова Волинь» (Луцьк), «ВТВ Плюс» (Херсон), 34 канал (Дніпропетровськ), «Вінтера» (Вінниця), Запорізька ОДТРК, «Лтава» (Полтава), АТН (Харків), Одеська ОДТРК, ОТБ (Харків), ТВА (Чернівці), «Віта» (Вінниця), ТВ5 (Запоріжжя), 21 Канал (Ужгород), «Первыйгородской» (Одеса), «Буковина» (Чернівці), «РТ-Полтава».
- 3** Соціальні ток-шоу центральних телеканалів України в період з 6 листопада по 6 грудня 2015 року: «Подорожні» (UAПерший); «Війна і мир» (UA:Перший); «LifeКод» (ZiK); «Стосується кожного» (Інтер); «Говорить Україна» (Україна); «Хорообрі серця» (2+2); «Один за всіх» (СТБ).

Метою моніторингу було визначити, як українські медіа висвітлюють проблеми груп, які дотичні до конфлікту в Україні, а саме: бійці АТО, вимушено переміщені особи, інша сторона конфлікту (як бойовики, так і уряд РФ), мешканці окупованих територій, волонтери, сім'ї бійців української армії, а також діти, яких торкнувся конфлікт. Під час моніторингу увага приділялась таким аспектам, як: і) представленість цільових груп в медіапросторі; ii) дотримання стандартів журналістики при висвітленні визначених груп; iii) конфліктна чутливість повідомлень. ■



**ВИСВІТЛЕННЯ КОНФЛІКТУ
В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА:
УСТАНОВКИ, ПРАКТИКИ,
ПОШУК РІШЕНЬ.**



**Звіт за результатами дослідження,
лютий-березень 2016**

КОНФЛІКТ
ПРАКТИКИ
УСТАНОВКИ РІШЕННЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ

1

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлення українськими медіа тем, пов'язаних із конфліктом на сході країни, стало предметом багатьох досліджень, експертних оцінок та коментарів, що пояснюється гостротою проблеми та значним суспільним резонансом.

Більшість досліджень, утім, ґрунтується на аналізі контенту медіа. Натомість безпосередні практики журналістів, їхні уявлення про стандарти роботи в умовах конфлікту залишаються, здебільшого, поза фокусом вивчення.

Запропоноване дослідження має на меті заповнити цю прогалину, зосередивши дослідницьку увагу саме на журналістах, їхніх підходах та ціннісних орієнтаціях щодо висвітлення конфлікту і пов'язаних тем, а також на редакційних практиках українських ЗМІ.

Метою дослідження є:

- з'ясувати, якою журналісти бачать свою роль у висвітленні конфлікту й дотичних тем;
- виявити їхні погляди й орієнтири, якими вони керуються у своїй роботі в умовах конфлікту;
- з'ясувати, які редакційні практики та стандарти висвітлення дотичних до конфлікту тем поширені в українських медіа.

Це дослідження є продовженням попереднього проекту — «Моніторингу конфліктно чутливого висвітлення груп, дотичних до конфлікту, центральними та регіональними телеканалами», здійсненого ГО «Телекритика». Результати моніторингу стали відправною точкою для глибшого дослідження практик, поширених у редакціях, уявлень журналістів про свою роль у висвітленні конфлікту, а також орієнтирів, які визначають практики журналістів. ■

2

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виходячи зі сформульованої мети й дослідницьких завдань, ми поєднали методи напівструктурованих глибинних інтерв'ю та фокус-групового обговорення.

Обидва методи є ключовими для досліджень, що аналізують досвід представників певних соціальних груп, а також їхні уявлення та погляди з певних питань. Саме ці методи дозволяють глибше зрозуміти досвід респондентів, їхні установки та мотивації.

Поєднання інтерв'ю з фокус-групами дозволяє, з одного боку, зрозуміти індивідуальний досвід журналістів, їхні погляди на проблему та редакційні практики, з іншого боку — простежити групову динаміку, спонтанну взаємодію між колегами та їхню реакцію на твердження інших учасників обговорення щодо доволі контроверсійних і чутливих тем.

Учасникам дослідження гарантувалась анонімність з огляду на дражливість обговорюваних питань. ■

ЯК УКРАЇНСЬКІ ЖУРНАЛІСТИ РОЗУМІЮТЬ СВОЮ РОЛЬ У ВИСВІТЛЕННІ КОНФЛІКТУ

У ДОСЛІДЖЕННІ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ:

 **47** ЖУРНАЛІСТІВ

 **42** ЗМІ


ТЕНДЕНЦІЇ



ПЛЮРАЛІЗМ У ПІДХОДАХ ДО ВИСВІТЛЕННЯ КОНФЛІКТУ;



ВІДСУТНІСТЬ УНІВЕРСАЛЬНИХ ПРАВИЛ ВИСВІТЛЕННЯ КОНФЛІКТУ.

РЕДАКЦІЙНІ ПРАКТИКИ



- ⊕ відсутні прописані редакційні правила;
- ⊕ професійні стандарти – предмет інтерпретації журналістів, а не політика редакцій;
- ⊕ існує відчуття непевності щодо можливості дотримання стандартів без шкоди для країни;
- ⊕ журналісти опираються на власний досвід та знання, а не на редакційні настанови;
- ⊕ журналісти не можуть бути «над ситуацією» через відчуття співпричетності.

ПІДХОДИ ДО ТЕМ:



- ☐ найбільше уваги і симпатії журналістів отримують українські військові;
- ☐ уникання тем, які можуть нашкодити образу українських військових та зіграти на руку російській пропаганді;
- ☐ менше уваги отримують переселенці, мешканці звільнених та окупованих територій через менший інтерес аудиторії до цих тем, проблеми з доступом та неоднозначне ставлення до цих соціальних груп; проте журналісти загалом не соїльні до надмірних узагальнень та свідомі проблеми стереотипізації в медіа;
- ☐ більшість виключають представлення іншої сторони конфлікту у своїх матеріалах.

СТАВЛЕННЯ ЖУРНАЛІСТІВ ДО ДІАЛОГУ З МЕШКАНЦЯМИ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ:



- більшість вважає, що діалог потрібен;
- не готовність брати на себе відповідальність за просування ідеї діалогу;
- нема розуміння, з ким вести діалог;

ГО «Детектор Медіа» у лютому-березні 2016 року провела дослідження журналістських практик, поширених в редакціях, уявлять журналістів про свою роль в процесі висвітлення конфлікту, а також орієнтири, які визначають практику журналістів. Було проведено 30 інтерв'ю з журналістами та 2 фокус-групи за участі 17 журналістів. Дослідження охопило 8 загальнонаціональних телеканалів, 13 регіональних телеканалів (включно з обласними філіями НГКУ), 6 загальнонаціональних онлайн-медіа, 6 загальнонаціональних друкованих видань, 9 регіональних друкованих видань та онлайн-медіа. Були представлені ЗМІ таких міст: Полтава, Луцьк, Вінниця, Львів, Чернівці, Миколаїв, Кропивницький, Дніпропетровськ, Івано-Франківськ, Чернівецький, Кіровоград, Одеса, Ужгород, Київ, Сімферополь, Севастополь та Київ (журналісти загальнонаціональних видань).

Проект здійснювався у партнерстві з офісом Координатора проєктів ОБСЄ в Україні за фінансової підтримки Посольства Великої Британії в Україні.



British Embassy
Kyiv



3

ВИБІРКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час дослідження було проведено 30 інтерв'ю з журналістами та дві фокус-групи за участі 17 журналістів. У дослідженні взяли участь журналісти й редактори, які безпосередньо висвітлювали різні теми, пов'язані з конфліктом, однак рівень залученості опитаних журналістів до цих тем варіюється.

Хоча дослідження не є репрезентативним, вибірка журналістів була здійснена з метою якомога ширше представити різні типи ЗМІ та регіони. Таким чином, 47 журналістів та редакторів, які взяли участь у дослідженні, представили 16 областей та м. Київ і 42 ЗМІ.

Дослідження охопило вісім загальнонаціональних телеканалів, тринадцять регіональних телерадіокомпаній (включно з обласними філіями НТКУ), шість загальнонаціональних онлайн-медіа, шість загальнонаціональних друкованих видань, дев'ять регіональних друкованих видань та онлайн-медіа. Були представлені ЗМІ таких міст: Полтава, Луцьк, Вінниця, Львів, Чернівці, Миколаїв, Кіровоград, Дніпропетровськ, Івано-Франківськ, Краматорськ, Одеса, Ужгород, Харків, Суми, Запоріжжя, Сіверодонецьк та Київ (журналісти загальнонаціональних видань). ■



4

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальний огляд

Інтерв'ю з журналістами та обговорення в форматі фокус-групи показали відсутність єдиного, домінуючого підходу до висвітлення конфлікту й тем, дотичних до конфлікту. Натомість можна спостерігати значний плюралізм у підходах, професійних орієнтирах та високий рівень непевності щодо «правильного» висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом, серед журналістів. Такий плюралізм та непевність, з одного боку, свідчать про доволі високий рівень рефлексії журналістів щодо того, яким має бути адекватне і професійне висвітлення конфлікту. З іншого боку, це є свідченням того, що українська журналістська спільнота досі не виробила універсальних правил та настанов, досі триває пошук професійних орієнтирів у журналістському середовищі. Крім того, такий редакційний плюралізм показує відсутність координованої державної цензури медіа в умовах війни. Ніхто з опитаних журналістів не згадав про спроби державних органів влади впливати на контент їхніх ЗМІ щодо висвітлення конфлікту й дотичних тем.

Серед згаданого різноманіття підходів у різних українських медіа умовно можна виокремити три типи: усвідомлено активістський / патріотичний, підкреслено професійний / нейтральний та змішаний.

Патріотичний, або активістський підхід передбачає свідоме зосередження на представленні української («нашої») сторони, ігнорування «іншої» сторони як нелегітимної, можливий компроміс із традиційними професійними стандартами «мирного часу» задля боротьби з російською пропагандою. Такий підхід був найменш представлений в інтерв'ю та фокус-групах із журналістами, що, однак, контрастує з попередніми дослідженнями контенту медіа. Це може свідчити про певні відмінності в поглядах окремих журналістів та більш усталеними практиками й підходами редакцій медіа.

Другий тип, підкреслено професійний, або нейтральний передбачає беззастережне дотримання професійних журналістських стандартів і є здебільшого характерним для медіа, які декларують роботу за західними стандартами (наприклад, українські редакції міжнародних медіа, деякі незалежні українські ЗМІ).

Найбільш поширеним серед журналістів виявився третій підхід, змішаний, для якого притаманне розуміння важливості стандартів, дотримання окремих із них, але також багато дилем та непевності. Такий підхід також має різні варіації, різні пропорції «дотримання стандартів» vs. «прагнення допомогти / не нашкодити українській стороні».

Поширеність змішаного підходу, високий рівень непевності журналістів щодо різних аспектів висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом, показує **брак інституціоналізації редакційних практик щодо висвітлення цих тем**. Опитані журналісти переважно зазначали, що в їхніх редакціях немає писаних правил, затверджених стандартів роботи в умовах конфлікту. Усне проговорювання підходів, стандартів та дискусійних питань також є нечастим і великою мірою залежить від ініціативи журналістів, а не редакторів.

Таким чином, розуміння професійних стандартів у більшості українських медіа (крім тих ЗМІ, що чітко декларують дотримання західних стандартів журналістики) віддане на розсуд самих журналістів. Особливо це стосується регіональних медіа. **Тому журналісти загалом більш схильні керуватися власними поглядами / досвідом, аніж усталеними редакційними практиками та стандартами.**

Тема конфлікту в структурі порядку денного



Дослідження також показало велику вагу особистого фактору та індивідуальних ініціатив, які йдуть від журналістів. Переважна більшість журналістів, які взяли участь у дослідженні, самі висловили бажання займатися темами, пов'язаними з конфліктом. Значна частина опитаних походить із Донеччини та Луганщини; виїхавши з тих регіонів у різний час, вони добре розуміють контекст, мають напрацьовану базу контактів у регіоні, особисто зацікавлені у висвітленні цих проблем та часто ініціюють теми з огляду на власний досвід і знання ситуації. Таким чином, можна дійти **висновку про значну роль особистого фактора у формуванні порядку денного ЗМІ, пов'язаних із конфліктом, в українських ЗМІ.** Лише в декількох медіа з-поміж тих, що потрапили до вибірки дослідження, є цілеспрямована редакційна політика «тримати руку на пульсі» ситуації в Донбасі як на звільнених, так і окупованих територіях. ■

Висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом: досвід журналістів та редакційні практики

Одне з центральних завдань дослідження полягало у з'ясуванні, як журналісти оцінюють важливість та актуальність тем, пов'язаних із конфліктом.

Абсолютна більшість опитаних журналістів вважає теми, пов'язані з конфліктом, одними з найпріоритетніших для українських ЗМІ та суспільства. Водночас, ґрунтуючись на своїх спостереженнях, більшість опитаних журналістів зауважили **падіння інтересу** до цих тем серед аудиторії, тимчасом як політичні події вийшли на передній план. Відносно спокійна ситуація в зоні конфлікту, а також утома від постійної напруги, на думку журналістів, призвели до зниження інтересу серед аудиторії, а відтак і до зменшення висвітлення цих тем засобами масової інформації. В своїх оцінках більшість журналістів покладалася на власні враження, однак декілька опитаних аргументували це даними дослідження аудиторії (онлайн-статистикою та глядацькими рейтингами).

«Тут треба зазначити, що люди вже втомилися від війни. Вони вже втомилися від усіх цих тем. І тому ЗМІ, орієнтуючись на зацікавленість людей, теж починають потрохи забувати про ці теми» (журналіст загальнонаціонального каналу).

«Мы наблюдаем такую тенденцию, что еще, наверное, год назад все, — то есть из “Яндекс-метрики” и “Гугл аналитикс”, — что связано с АТО, читалось просто отлично, а сейчас интерес к АТО и к переселенцам у людей спадает, и волонтерские организации тоже говорят, что уже меньше поступлений и тяжелее людям выживать...» (журналіст регіонального онлайн-видання).

«У нас, на жаль, є боротьба за рейтинги. Тому вже тривалий час у нас не торкаються ані теми війни, ані переселенців. Адже певний період часу показав, що люди просто перемикають телеканали, коли звучить ця тема. На жаль, так склалося. Певний час я дуже часто їздила в АТО знімати. Ми привозили звіди репортажі, коли це була тема №1 і топова. Людям було не те що цікаво, це складно назвати цікавістю, але люди дивилися. Але тепер, на жаль, навіть редакційного завдання такого не стоїть. Поки там не відбудеться щось таке, що знову здійме хвилю цікавості людей, на жаль... Немає заборони, ні, нічого такого. Просто це не є найважливішою темою» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

^{1/} З огляду на анонімність ми приховуємо не лише регіон та ЗМІ, а й стать респондента, тому всіх респондентів визначено словом «журналіст».

Теми й герої

Проведені інтерв'ю та фокус-групові обговорення засвідчили, що журналісти, особливо телевізійних каналів, віддають перевагу матеріалам про **військових**. Цей висновок підтверджує результати «Моніторингу конфліктно чутливого висвітлення груп, дотичних до конфлікту, центральними та регіональними телеканалами».

Особливо увага до військових пояснюється кількома чинниками.

По-перше, історії про військових, на думку більшості опитаних журналістів, є найбільш цікавими та значущими для загальноукраїнської аудиторії, оскільки військові безпосередньо наражаються на велику небезпеку та від їхніх дій залежить ситуація в країні й безпека інших громадян. По-друге, мобілізація так чи інакше зачепила більшість родин, що також сприяє інтересу аудиторії до тем, пов'язаних із військовими.

Телевізійники окремо зауважили потребу в яскравій картинці й сюжеті, які легше отримати, знімаючи історії про військових.

Крім того, варто додати, що переважна більшість журналістів, які пишуть на теми конфлікту, так чи інакше перебуває в тісному контакті з військовими, що посилює їхню присутність у медіадискурсі.

Регіональні журналісти також зазначили, що багато уваги приділяють матеріалам про військових, які представляють їхні регіони. Є ще й економічний чинник: більшість регіональних журналістів мають змогу потрапити в зону АТО лише разом із військовими та волонтерами. Тож і свої матеріали вони здебільшого присвячують цим групам.

Також спрацьовує чинник емпатії: оскільки журналісти багато спілкуються з військовими, переймаються їхньою долею, відчувають вдячність за службу — це проявляється в їхніх матеріалах, кількості уваги та позитивному зображенню військових.

«Військовим, військовим — мені здається, що це нині найважливіше. В принципі, вони на собі несуть найбільший тягар, і вони за це відповідальні. Якщо їх там не буде, то, можливо, ми з вами будемо біженцями і сім'ями загиблих і так далі. Тому від них нині все залежить. (...) Поки вони там — я можу бути тут. Якщо вони звідти підуть, можливо, мені доведеться піти. Тому я особисто їм вдячний, я їх підтримую, я якусь увагу їм завжди приділяю. Я їх поважаю, я готовий їм багато вбачити і сподіваюся, що з цього з'явиться якась притомна українська армія. От про це й пишу» (журналіст загальнонаціонального друкованого видання).

Подібна логіка й відчуття вдячності визначає увагу до волонтерів із боку медіа. Декілька журналістів пояснили висвітлення діяльності волонтерів бажанням розповісти про позитивні історії допомоги, про відданість звичайних громадян спільній справі. Втім, загалом в інтерв'ю журналісти значно рідше згадували волонтерів, аніж військових, що, ймовірно, можна пояснювати загалом зменшенням інтенсивності висвітлення діяльності волонтерів порівняно з гострою фазою конфлікту.

«Ми настільки співпереживали... Тому коли люди (волонтери) почали щось добре робити, ми були на роботі. Ми теж чимось допомагали своїм, але на увазі не так масштабно, як вони. То ми почали це все висвітлювати. І чим більше ми висвітлювали, тим більше люди підключалися» (журналіст регіонального телеканалу).

Теми, пов'язані з **переселенцями, мешканцями звільнених та окупованих територій**, на думку журналістів, менше висвітлюються порівняно з військовими в силу низки причин.

По-перше, проблеми переселенців залишаються тими самими, що й півроку тому, а розв'язання цих проблем практично немає, тому в редакціях доволі поширене міркування, що такі матеріали не є цікавими для широкого загалу.



«Много проблем. А вот решений проблем нету. Да, о чем говорить? То есть, еще раз рассказать, а вот они там живут в каких-то там разваленных общежитиях, или вообще там где-то скитаются, ну, мы им помогли, государство им ничего не дало, кроме этой помощи — 400 гривен» (журналіст регіонального онлайн-видання).

Дехто з журналістів навіть наводив дані рейтингів, які свідчили про відносно низький інтерес до тем про переселенців з боку аудиторії.

«Не всегда все темы идут. Самое интересное — если брать зрителей, — да, нам приходят рейтинги, — то почему-то тема про переселенцев не сильно пошла у нас...» (журналіст регіонального телеканалу)

По-друге, багато журналістів, особливо з регіональних медіа, пояснюють меншу кількість матеріалів про ці соціальні групи **браком ресурсів, браком доступу й питанням безпеки**. Переважна більшість регіональних ЗМІ не має можливості відправити своїх кореспондентів у прифронтову зону, адже це потребує значних коштів і передбачає відповідальність за їхню безпеку. Абсолютна більшість опитаних регіональних журналістів їздила в зону конфлікту **або з волонтерами, або власним коштом**, що, зокрема, визначало фокус їхніх матеріалів звідти. Ба більше, регіональні редакції часто знеохочують журналістів від поїздок на схід України, мотивуючи це питанням безпеки.

Важливо також, що багато журналістів мають більш неоднозначне ставлення до переселенців, мешканців звільнених та окупованих територій, аніж до військових, що часто зумовлено різним досвідом спілкування з представниками цих соціальних груп та поглядами журналістів. Дехто з журналістів зауважував, що переселенці гірше йдуть на контакт. Доволі поширеними є уявлення про мешканців Донбасу як людей із «промитими пропагандою мізками». Також звучали тези про те, що всі лояльні до України мешканці, радше за все, виїхали з окупованих територій. Утім, проведені інтерв'ю дозволяють дійти висновку про те, що опитані журналісти загалом **не схильні надмірно узагальнювати свої спостереження та категорично екстраполювати особистий досвід спілкування з цими соціальними групами**.

«Ми на штабах сидимо, ми знову все зводимо до теми “нам шкода, нам шкода, нам шкода...” Знаете, це таке... З цієї групи просто роблять таке — ну давайте поплачемо з ними. Їхня трагедія не досліджується як така. Тому що це важко зробити. Важко туди їхати (...). Іноді нас кидає в якісь крайнощі. То ми хочемо їх почути, то ми хочемо їх залити бетоном. Такі прості варіанти. Але простих варіантів у цій ситуації немає. Залишилися тільки еволюційні варіанти, це надовго. Я думаю, в тому й неадекватність. Важко до них добратися, важко їх розкрити, тому що вони не хочуть розкриватися. Тому що вони — як людина, якій боляче і яка вдягає маски. Й вони хочуть відбитися цими масками від проблеми» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

«Переселенці — різні. Є такі, які оптимістично налаштовані, які говорять про все: як їх бомбили, як вони ховалися, без переживань. А деякі цю тему — наче її не існує — просто закрили і все, “ми переїхали, все”, нічого не розказують. Особливо це стосується жінок, у яких чоловіки там лишилися. Тобто коли питаєш, а де Ваш чоловік — він в Донецьку. Ну і так далі. Диво дивне, чого він в Донецьку, так? Навіть доводиться боротися з собою. Знаєте, такі суперечності, як журналіст і людина, от чому людина в “ополченні”? А його дружина тут і отримує пільги, просить чогось від держави, України? Але я намагаюся приглушити внутрішній голос, працювати професійно, так би мовити, на жодну сторону конфлікту не стаючи своєю думкою. Але це завжди боляче, спілкуватися з ними, завжди ти бачиш, що людина все втратила, починає тут з нуля, і не в усіх це виходить» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

Знаковим також є те, що значна частина опитаних журналістів не згадала мешканців окупованих територій серед постраждалих груп. Однак є частина журналістів, які зауважують такі перекоси в медіа-



контенті й хотіли би бачити більше матеріалів про життя мешканців звільнених та окупованих територій.

«Мне кажется, не хватает историй людей. Ведь политика — это все равно политика. Нет понимания, что война — это люди. И часто в украинской информационных реалиях есть такой миф, что, мол, "вот мы начертили границу, поставили этот поребрик, а за поребриком жизни нет". За этой границей, с другой стороны, жизни нет. А это не так. Там есть жизнь. Там есть свои условия жизни. Там есть свои жизненные процессы. И мне кажется, что это интересно. Но это мое субъективное мнение. Люди, ставя границы, считают, что информационно они тоже ограждаются, считают, что проблемы там заканчиваются. И самое главное заблуждение, что проблемы, происходящие за установленной границей, не влияют на всю Украину. Хотя эта граница все-таки условная, но в общественных реалиях я наблюдаю, что многие люди по эту сторону поребрика оградились» (журналист загальнонаціонального ЗМІ).

Також журналісти зі ЗМІ, які мають можливості отримати контент із окупованих територій, говорили про високу популярність таких матеріалів в умовах браку інформації.

«В нас журналисты неоднократно їздили в Крым, і завжди рейтинги високі, завжди людям цікаво. Потім, якщо дивитися перегляди в інтернеті, також дуже багато і репостів, і переглядів, і, звісно, Донбас. В нас є кілька стрімерів, які не показують свого обличчя, але знімають просто на телефон, пересилають нам так само, Донбас, тобто окуповані території (...) Їх завжди читають, дуже добре ідуть саме матеріали з окупованих територій» (журналист загальнонаціонального онлайн-медіа).

Тобто, можна дійти висновку, що для переважної більшості українських ЗМІ пріоритетним є висвітлення тем, пов'язаних із українськими **військовими**; мешканці окупованих територій, дещо меншою мірою й мешканці звільнених територій, залишаються **поза фокусом уваги** з низки причин (через брак доступу, особисте ставлення, через відсутність артикуляції цієї проблеми на державному рівні тощо). В умовах браку чіткого редакційного запиту на матеріали про мешканців звільнених та окупованих територій велику роль відіграє **особистий фактор**, а саме активність окремих журналістів, які мають ґрунтовне розуміння контексту, проблем та ініціюють їх висвітлення. Крім того, є невелика група медіа, **редакційна політика яких передбачає сталий інтерес до висвітлення тем, пов'язаних із ситуацією на Донбасі.**

Емоційна напруга та ідентифікація з «нашою стороною»

Всі журналісти, які взяли участь у дослідженні (за декількома винятками) зазначали, що висвітлення конфлікту й дотичних тем супроводжувалося надзвичайно високою емоційною напругою для них. Багато опитаних журналістів говорили про свій досвід у термінах «пропускання через себе», настільки близькими для них стали проблеми героїв їхніх матеріалів та болісною тема війни загалом.

Емоційна напруга, відчуття співпричетності, з одного боку, та небезпеки для власної країни, з іншого, вплинули на розуміння журналістами своєї професійної ролі в умовах конфлікту. Переважна більшість опитаних журналістів сказали, що не можуть бути повністю «над ситуацією». Однак різні журналісти продемонстрували різний рівень проблематизації адекватності такого підходу: дехто був категоричний в ідентифікації себе з «українською стороною», дехто висловлював розуміння слабкостей та обмежень цієї позиції. Втім, усі зауважили, що журналістам дуже важко абстрагуватися від ситуації та мати абсолютно нейтральну перспективу.

«Щоби бути над ситуацією, треба бути далеко від ситуації. От, наприклад, конфлікт у Сирії, тут українські журналісти можуть бути над ситуацією. Але оцей конфлікт, він відбувається безпосередньо в нашій країні, гинуть наші люди, страждає наша держава, наші люди. Тому журналіст не може бути над ситуацією. Ні в якому разі. Я зараз пригадав: завжди, коли я чую фразу “незалежне ЗМІ”, в мене одразу постає питання — незалежне від чого? Від грошей, від людей? Так от і в цьому... над чим можуть бути журналісти? Якщо вони в цьому середовищі живуть, висвітлюють ці проблеми? А ці проблеми доводиться пропускати через себе. Не можна бути над ситуацією» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

«Я думаю, что в Украине, возможно, и хотелось бы быть над ситуацией, но это невозможно. Почему? Потому что... ну отлично, в Сирии можно быть над ситуацией. Да? Там все равно, кто победит, кто воюет... Но когда непосредственно тебя преследует ДНР, и тебя объявили уже там преступником просто за твои материалы, то трудно быть над ситуацией. Когда твоих знакомых убили или закрыли — трудно быть над ситуацией. Когда военная агрессия против твоей страны — тоже трудно быть над ситуацией. То есть, над ситуацией — это как? Мы можем дойти до абсурда, каких-то нейтральных формулировок. Не признавая очевидного. Но тут я не знаю — тут даже нейтралитета не может быть. Вот как, например, можно нейтрально описать аннексию Крыма? Мы будем либо писать “присоединение Крыма”, будем писать “референдум” без кавычек? Тогда это будет точка зрения России» (журналіст загальнонаціонального друкованого видання). ■

Професійні стандарти в умовах конфлікту: редакційні практики й погляди журналістів

Інтерв'ю та фокус-групи з журналістами показали, що питання професійних стандартів у роботі журналіста під час висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом, недостатньо добре артикульовані та пропрацьовані в більшості редакцій.

Хоча всі опитані журналісти погодилися з тим, що професійні стандарти важливі навіть в умовах збройного конфлікту, значна частина журналістів не змогла чітко сформулювати, які ж ці стандарти. Багато журналістів говорили про стандарти у своїх редакціях у термінах «само собою зрозумілого», однак їм часто було складно чітко окреслити ці «загальнозрозумілі» стандарти.

«Ні, тут, бачите, працюють вже достатньо зрілі люди, професіонали, які самі розуміють деякі речі, яких тому сюди і взяли. Їм не треба нічого пояснювати. Єдине — якщо виникають якісь проблеми, то це обговорюють» (журналіст загальнонаціонального друкованого видання).

«Ну звісно, що це такі речі (стандарти), які в принципі не обговорюються. Це по дефолту. Дефолтні правила. Звісно, ми дотримуємося стандартів журналістики. Звісно, ми шукаємо джерела. В принципі, іноді ми говоримо про конкретні факти, не завжди запитуючи другу сторону. Часто друга сторона просто ховається від нас. Іноді ми просто говоримо про речі очевидні. І ми кажемо, що це — очевидний факт» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

«Так що в нас певна дискусія є, але це дискусія професійна. Нам ніхто не каже, що слова “терорист” не можна використовувати. Можна. Або ви маєте показувати всіх людей із “ДНР”, “ЛНР” поганими. Тому — показуй добрими, якщо є добрі. В нас у цьому плані демократія. Я не знаю, може, в рамках України це проблема, що немає спільної позиції, якоїсь інформаційної політики як такої. Але ми вільне суспільство і це один з плюсів. Ми тому програємо інформаційну війну, звичайно» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

Лише журналісти декількох загальнонаціональних ЗМІ впевнено сформулювали, яких стандартів вони зобов'язані дотримуватися, що дозволяє дійти висновку: в цих редакціях є або писані правила, або добре обговорювані неписані правила. Натомість переважна більшість опитаних журналістів зосереджувалася лише на деяких стандартах (передусім — перевірки інформації).

Таким чином, в абсолютній більшості редакцій, особливо регіональних медіа, бракує **інституціоналізації професійних стандартів**. Інтерв'ю показали, що в багатьох випадках стандарти є **предметом інтерпретації журналістів**, а не «продуктом» редакцій. Немає універсальних етичних правил — кожного разу журналіст приймає рішення, виходячи з обставин і власної інтуїції.

З-поміж різних аспектів професійних стандартів питання **термінології** було найбільш опрацьованим у ЗМІ, оскільки значна частина (здебільшого загальнонаціональних) редакцій змогли виробити певні підходи до називання сторін конфлікту, подій та явищ, хоча зазвичай ці підходи є «усною домовленістю». Але навіть у питанні термінології однотайності та повної визначеності серед українських ЗМІ немає, інколи — немає однотайності навіть усередині одного ЗМІ. Переважна більшість журналістів говорили про намагання вживати більш-менш нейтральну лексику, однак значна частина ЗМІ вирішила перейняти офіційну термінологію штабу АТО.

«Чесно кажучи, тут сам вибирає на свій розсуд, як це краще називати. Якихось чітких обмежень, що так пишемо, а так не пишемо, ці слова вживаємо, а ці ні, то ні (...) Якихось таких обмежень, коли ми працюємо над темою, нам редактор зверху не ставить, що пиши так і так. Просто може підказати, в якому руслі, де копати чи запитати когось. А правил як таких немає. Головне — виважено, обґрунтовано, без перекручень» (журналіст загальнонаціонального видання).

«Нашу сторону ми називаємо “українські військові” або “українська армія”. Другу сторону — “сепаратисти”, “так звані” або “самопроголошені ДНР, ЛНР”. Ми уникаємо там називати їх “терористами”. Ну, принаймні, я особисто уникаю, тому що не вважаю, що це тероризм» (журналіст загальнонаціонального видання).

«Я для себе вирішую, що ми не вживаємо слово “ополченець”. Це слово вже прижилося як схвальне відносно цих бойовиків, тому ми їх так не називаємо. Ми не вживаємо якихось назви, “колоради” чи “вата”. Ми вживаємо класичні терміни, які увійшли до лексики АТО. Якщо це місцеві, які взяли зброю, то “сепаратисти”. Причому



не обов'язково взяли зброю. Там може бути навіть мер, який там закликає зі зброєю в руках робити якісь протидержавні речі. Якщо це місцевий, він зі зброєю і стріляє, це вже "терорист", бо він уже агресивний, насильницький бій провадить. А якщо це росіянин, то ми так і кажемо "російські війська"» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

Розмірковуючи про професійні стандарти, більшість журналістів робили акцент на тому, що журналісти повинні не брехати, перевіряти інформацію, бути стриманими й не підбурювати аудиторію.

Дослідження також показало, що хоча загалом в українському журналістському середовищі є **розуміння нормативної важливості стандартів об'єктивності та збалансованості**, в умовах конфлікту журналісти відчувають **непевність щодо можливості дотримання цих стандартів без потенційної шкоди для країни**. Крім того, частина журналістів зазначила, що не можуть бути повністю відстороненими і збалансованими через емоційну напругу та громадянську позицію.

«Об'єктивність... Хоча, я вам скажу, є один дуже важкий момент в умовах "інформаційної війни". Коли для того, щоб дотриматися об'єктивності, потрібно вислухати всі точки зору. І якщо її використовувати, власне, висвітлюючи політику російсько-української війни, то це гра на руку ворога. Оскільки ти слухаєш його позицію, а це є відверта брехня (...) Я вам скажу так: я знаю, що ця відповідь буде розцінена вами як негативна. Я вважаю, що навмисно потрібно змінювати правила, тому що ми є учасниками інформаційної війни. Оскільки є інформаційна війна, є гібридна війна, а інформація є зброєю, то, відповідно, ми не можемо... Скажімо так, ось ці правила, вони можуть спрацювати як зброя проти країни. Відповідно, якщо це йде на шкоду країні та майбутньому, ми повинні це переглядати. Хоча я розумію, що має бути якась така об'єктивність. Але в деяких моментах, в умовах гібридної війни, вона може бути шкідлива» (журналіст регіонального видання).

«Коли ти на чужій війні, там дуже легко працювати за стандартами Бі-бі-сі. Дуже легко бути над схваткою, дуже легко бути об'єктивним. Якщо тобі до серця ані цей бік конфлікту, ані інший, то тобі, в принципі, однаково, як ця війна буде розвиватися, що там буде. Звісно, завжди викликають такі сильні почуття: біль, смерті, діти, які не мають де жити, але це таке людське... Але це не формує твою громадянську позицію по відношенню до того, хто правий у цьому конфлікті, а хто ні. І ти якось не так ретельно і не так сильно над цим замислюєшся. А коли війна відбувається в твоїй країні, тут бути над "схваткою" неможливо, я вважаю. Як неможливо представити там висвітлення агресії нацистської Німеччини до Росії, так неможливо уявити зараз висвітлення війни. Бо я відчуваю, що якщо Україна є стороною конфлікту по відношенню до російської агресії, то є жертвою цієї агресії. Як громадянин цієї країни я також жертва» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

Питання збалансованості та подачі кількох поглядів виявилось одним із **найбільш суперечливих** для журналістів, особливо стосовно висвітлення позиції «іншої сторони». В деяких ЗМІ (здебільшого в тих, які є або недавно ще були державними, та декількох комерційних медіа) є чітко артикульована позиція не цитувати «терористів», оскільки це сприяє їхній легітимізції.

Найбільша ж частина опитаних журналістів пояснили брак представлення іншої сторони об'єктивними обмеженнями, неможливістю отримати доступ до тієї сторони. Водночас, майже ніхто не звертався по інформацію до протилежної сторони й не робив спроб акредитуватися там. Редакційна політика лише кількох медіа передбачає обов'язкове цитування представників так званих ДНР та ЛНР.

В деяких медіа періодично з'являються матеріали, що містять позицію «іншої сторони», але зазвичай це є ініціативою окремих журна-



лістів (які добре обізнані з контекстом і спеціалізуються на цих темах), натомість не усталеною редакційною практикою.

«Редакционная политика заключается в объективности. То есть, мы стараемся не каким-то образом давать, ну тут сложно дать возможность высказаться той стороне. Потому что она, как правило, ничего не говорит. То есть, она вещает какими-то штампами. Но мы пытаемся: например, когда я пишу расследование, условно говоря, про ситуацию в Донецкой области, я обязательно цитирую местных. Или Александра Жучковского, или, бывает, того же Губарева... Но не в виде комментария, потому что они мне не дают его. А в виде комментариев их в соцсетях. То есть, я нахожу, что они пишут, например, в Фейсбуке или "ВКонтакте". И я цитирую эту запись» (журналист загальнонаціонального видання).

Окремо варто зауважити, що журналісти декількох комерційних телеканалів розповідали: їхня редакційна політика допускає й навіть заохочує певний рівень суб'єктивності журналіста, покликаний додати гостроти й цікавості історіям. За такої редакційної логіки стандарт балансу відсувається на задній план.

Тож можна дійти висновку, що переважна більшість українських ЗМІ **більш чи менш свідомо «виключає» представлення іншої сторони у своїх матеріалах на теми, пов'язані з конфліктом на сході України.**

Водночас, є частина журналістів, зокрема й серед тих, хто працює в медіа з редакційною політикою «терористів не цитуємо», які проблематизують відсутність позиції іншої сторони в медійному дискурсі.

«Є такий стандарт — не подавати думку терористів. Тобто, звісно, баланс думок зараз порушується, адже ми даємо тільки одну сторону конфлікту. Ми даємо лише думку тих, хто розділяє думку української влади. Це Збройні сили України, це люди, які є прихильниками нинішньої української влади. Ми зовсім не даємо іншу думку, так званих сепаратистів, їх ніби не існує, в сюжетах ми не можемо надати їм навіть доступу до того, щоб висловитись. Я не знаю, чому так відбувається, але є така заборона... Це не на рівні редакції, це така, я думаю, внутрішня цензура. Як це так — я подам думку терориста, того ж Гірка чи ще когось? Така внутрішня цензура, що це неможливо. Якщо я подам, то редактор, можливо, скаже, ти що, з глузду з'їхав, адже це вперше в історії, що ти робиш. Так, але, в принципі, дуже погано, що ми не даємо думки всіх сторін конфлікту» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

В контексті роботи журналістів із джерелами важливо зазначити, що значна частина опитаних журналістів поскаржилася на роботу з офіційними представниками військових структур, а також поставили під сумнів достовірність «офіційної інформації».

«Главная проблема, которая с самого начала была, — это то, что официальная позиция государства — Генштаба, погранслужбы, разных ведомств — расходится с реальностью. И довольно сложно понять, что происходит на самом деле. То есть, если бы мы составили картину происходящего по цитатам из выступления Андрея Лысенко, это была бы совершенно искаженная картина, в которой либо все абсолютно спокойно и ничего не происходит, а в реальности там стреляют и ведутся боевые действия; либо все очень плохо и идет наступление России, и нам срочно нужно куда-то уезжать, хотя там все абсолютно спокойно. Поэтому приходится постоянно проверять, перепроверять» (журналіст загальнонаціонального онлайн-медіа).

Таким чином, можна констатувати, що загальними тенденціями є **унікнення представлення іншої сторони, але водночас і недовіра до офіційного дискурсу української сторони** (заяв посадовців та військового керівництва). Головними джерелами інформації для журналістів переважно виступають **військові та волонтери**, меншою мірою — цивільне населення. ■

Самоцензура, редакційний та громадський тиск

Хоча переважна більшість опитаних журналістів сказали, що почувуються доволі вільними у висвітленні тем, пов'язаних із конфліктом, глибше дослідження дозволило виокремити обмеження, які більшою чи меншою мірою відчувають журналісти.

По-перше, йдеться про самообмеження, **самоцензуру**. Частина журналістів зазначили, що в їхній практиці були випадки уникання певних тем, висвітлення яких могло би, на їхню думку, нашкодити, наприклад, українським військовим. В більшості випадків такої самоцензури журналісти аргументували це загрозою російської пропаганди.

«Потім деколи стикаєшся з інформацією про, наприклад, злочини і різні порушення, які чинять українські військові. І про це теж не хотілося писати, тому що ми розуміємо, як це підхопить проросійська пропаганда (...) Якби ми були в певному вакуумі, в нас не було би східного, західного сусідів — то про це можна було б писати, але ми маємо російську пропаганду, яка відстежує всі новини й відбирає весь негатив, а потім роздуває. Деколи я особисто приймав рішення не писати про такі речі» (журналіст загальнонаціонального друкованого видання).

Втім, дехто з опитаних журналістів висловив категоричну позицію щодо неправильності замовчування неприємної інформації.

«И вот это предположение, что можно врать, если это якобы на благо государства — это абсолютная чушь, потому что ничего хорошего от лжи не остается... Журналист должен информировать, и хватить уже спасать человечество своими правдами, хватит нести какую-то миссию — если информация правдива, ее нужно давать, какой бы она ни была» (журналіст регіонального онлайн-медіа).

Загалом можна дійти висновку, що є категорія журналістів, які категорично проти самоцензури задля благородної мети, однак переважна більшість висловлюють невпевненість у ставленні та схильні до компромісів зі стандартами залежно від конкретних ситуацій.

Журналісти також відчувають певний **тиск із боку редакцій**, хоча зазначають, що **мають значно більше свободи** порівняно з висвітленням політичних процесів і тем. Тиск, який відчувають, існує як із позицій «дотримання стандартів», так і в контексті компромісу із стандартами.

Зазвичай у таких випадках йдеться не про безпосередній тиск / вимоги редакторів, а радше про розуміння журналістами, що є належним чи не належним у конкретній редакції, т. зв. «редакційної політики». Зокрема, деякі журналісти розповідали, що мають більш радикальну позицію порівняно зі редакційною, але приймають стандарти збалансованості, дехто згадував про існування «табу» на висвітлення певних груп, дехто із журналістів відчував «тиск» щодо необхідності висвітлювати дії української армії з максимально позитивної перспективи.

«Моральная дилемма в том, что ты ограничен какими-то очень жесткими рамками по стандартам... Ты не можешь их называть террористами... Ты говоришь: "лидер группировки ДНР, так называемый министр". Ну у меня моральная проблема в том, что я видела, как это все происходит, я сама оттуда и мне хочется иногда просто "матом" в своем сюжете их назвать, расставить "кто есть кто", но должна быть объективность и нейтральность. Должны каждой стороне конфликта дать определенное количество времени высказаться, узнать все стороны конфликта. Иногда мне просто очень не хочется давать третью сторону ДНР, но приходится»

Вплив особистого досвіду та поглядів на висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом

ся її давати, потому что иначе, если она не будет представлена, у людей, которые живут там, вообще скоро не будет возможности услышать. Поэтому приходится» (журналіст загальнонаціонального онлайн-медіа).

«Ми не знаємо реального стану речей. Навіть якщо, приміром, нам якийсь учасник АТО розкаже про те, що відбувалися обстріли мирних територій з боку української армії, ми не можемо це дати: "як це так, ми ж принизимо свою армію, ми принизимо своє керівництво", тобто і ми таке просто замовчуємо і не даємо в ефір. Дуже багато розповідали мені теж учасники АТО, що, приміром, коли був обстріл, командир сів на БТР і поїхав із поля бою. Але він сам просив: "мені соромно про це казати, давайте це без камери". І таких дуже багато речей відбувається без камери. Вони нібито хочуть висловити, донести до нас, до журналістів, що насправді там все не так гладко, там це дуже-дуже великий бардак. Але є така і в них внутрішня цензура, і в нас внутрішня цензура, щоб це показувати. Тобто навіть якщо ми дамо такий синхрон про те, що там командир побіг із поля бою, залишивши батальйон під обстрілами, це буде виглядати якось дивно. Тобто ми таке не даємо (...) Є такі деталі, які ми замовчуємо. Все ж таки тенденція показувати героїчність нашої армії, якимось ореолом її так оповити. Це мені не дуже подобається» (журналіст загальнонаціонального телеканалу)

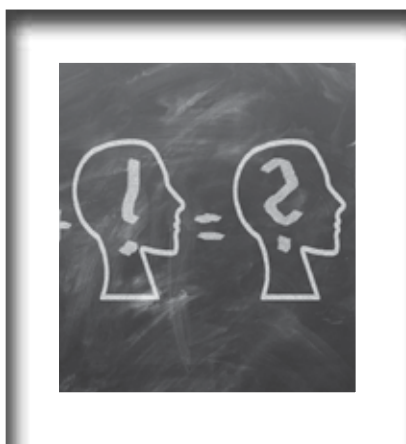
Тісно пов'язаний із самоцензурою й **громадський тиск**: частина опитаних журналістів зауважили, що відчувають деякий страх реакції на якийсь критичний матеріал. Журналісти пригадували випадки, коли викривальні матеріали ставали причиною звинувачень журналістів у «зраді», «антиукраїнській позиції». Особливо це стосується матеріалів про українських військових.

«Вот дилемма — боишься иногда, что скажут, что у тебя антиукраинский фильм. Например, журналисты одного телеканала делали сюжет о том, что украинские военные мародерствуют. Это тема? Тема. Это правда? Правда. Долг украинских журналистов — это освещать? Долг. Но, с другой стороны, они сразу же столкнулись с тем, что они антиукраинские, дали хлеб для российской пропаганды и так далее. Вот тут твое патриотическое и профессиональное вступают в схватку. Это, конечно, очень сложно, тут в каждом отдельном случае ты решаешь, как поступить. То есть, нет четкого правила, что я поступаю так-то и так-то» (журналіст регіонального телеканалу).

Зважаючи на досить низький рівень інституціоналізації редакційних практик в українських ЗМІ, великої ваги набувають особисті чинники: особистий та професійний досвід журналіста, а також його погляди.

В контексті досвіду серед опитаних журналістів можна умовно виділити кілька груп. Поділ на групи обумовлений не так віком і досвідом у професії, як сформованістю професійної ідентичності та схильністю до рефлексії. Перша група журналістів — ті, хто тривалий час працюють у ЗМІ, особливо в регіональних, і мають сформовані уявлення про свою професію та обов'язки. Друга група журналістів — досвідчені практики зі сформованими уявленнями, однак більш схильні до рефлексії, проблематизації ролі журналіста й практик висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом. Третя група — переважно молоді журналісти (і загальнонаціональних, і регіональних медіа), які перебувають у пошуках професійних орієнтирів та загалом більш схильні приймати західні установки щодо професійних стандартів.

Для першої групи притаманна більша інертність у підходах та практиках (скажімо, менше рефлексій щодо термінології), журналісти зазвичай працюють у редакціях, менше їздять «у поле». Представники другої групи є зазвичай дуже активними й ініціативними, багато матеріалів готують із відряджень і фактично у своїх медіа виконують



роль agenda-setters щодо тем, пов'язаних із конфліктом. Журналісти з третьої групи демонструють високий рівень рефлексії та відкритість до нових орієнтирів, багато хто з них згадував стандарти Бі-бі-сі та посилався на досвід, здобутий на різних професійних тренінгах.

Великий вплив на журналістів також мають **фактори досвіду безпосередньої роботи «в полі» та знання контексту**. Ті журналісти, які мають змогу активно їздити в зону конфлікту, загалом демонструють глибше розуміння нюансів, менш схильні до узагальнень, стереотипізації різних соціальних груп, краще знають проблеми регіону, військових і т. д. Так само журналісти, які мали **більше контакту з регіоном** до початку конфлікту, які географічно перебувають ближче, здебільшого схильні до комплексного погляду на ситуацію, тоді як журналісти з більш віддалених регіонів, які рідко мають нагоду з'їздити у відрядження на схід, — демонструють більш спрощене розуміння ситуації. Особливо варто зауважити групу активних журналістів, які самі походять із Донбасу чи Криму та порушують багато важливих тем і впливають на порядок денний медіа загалом.

Інтерв'ю засвідчили існування широкого спектру **поглядів** на конфлікт та ситуацію серед журналістів, що дозволяє зробити висновок про відбиття суспільного зрізу. Більшість опитаних розглядає конфлікт як наслідок агресії Росії, однак значна частина журналістів зауважили інші рівні конфлікту: історичні, економічні чинники, роль ідентичності.

Загалом у більшості опитаних журналістів є досить комплексне розуміння причин конфлікту. Чим більша зацікавленість темою, чим краще знання контексту — тим комплексніше журналісти розглядають та аналізують конфлікт. Цікаво, що переважна більшість журналістів висловлювали **критичне ставлення** до української влади загалом та її дій у контексті конфлікту й дотичних тем (наприклад, критикували брак державної політики щодо переселенців, недостатні зусилля для забезпечення армії тощо). ■

Погляди на діалог

Одне з важливих питань дослідження стосувалося поглядів журналіста на можливий діалог та якою вони бачать роль журналістів у такому діалозі.

В загальних термінах абсолютна більшість вважає **діалог важливим і потрібним**, однак практично в усіх журналістів одразу виникло запитання: **«а з ким діалог»?** Значна частина журналістів зауважила, що, знаючи ситуацію зблизка, вони не бачать можливості для реального діалогу з представниками окупаційної влади. Дехто з журналістів (меншість) висловив категоричну тезу, що з терористами не можна вести діалог у принципі.

«Я вважаю — діалог з тією стороною потрібен. Але питання: з ким саме? Тобто, там є терористи, які, по суті, зараз узурпували владу і які під виглядом, що вони представляють всіх, відстоюють свої інтереси. От з цими людьми, я вважаю, перемовини вести ніяк не можна. Але, з іншого боку, немає представників всіх тих людей, які задіяні там у конфлікті, які б висловлювали інтерес. Тобто, з одного боку, перемовини вести треба, а з іншого — їх нема з ким вести» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

«С кем говорить с той стороны? Мне нравится эта риторика, это по-человечески. В принципе — разговаривать надо. Но скажите мне, с кем говорить? Вот конкретно назовите людей — там Вася Пупкин, еще кто-то. С кем говорить? Лично мое субъективное мнение состоит в том, что я пока не вижу, с кем говорить на оккупированных территориях. И оккупированная территория не видит, с кем говорить здесь.

Как это решить — уже следующий вопрос. Я, к сожалению, не знаю таких людей, которые в оккупационной власти готовы к диалогу» (журналіст загальнонаціонального ЗМІ).

Розмірковуючи про те, з ким варто вести діалог, значна частина журналістів висловилися за діалог зі звичайними мешканцями окупованих територій. Ці ж журналісти зауважили, що відчують дедалі більше відмежування українського суспільства й держави від мешканців окупованих територій і вбачають у цьому загрозу для потенційної реінтеграції.

«З місцевим населенням потрібно, звісно. Ми цих людей забуваємо, вони стають чужі. І цей процес, на жаль, триває. Ми стаємо один до одного чимдалі більше чужі. Ось тут, я вважаю, треба терміново вживати заходів, бо вине це пару років і буде, як у Молдові. Придністров'я — це вже відрізаний шматок» (журналіст загальнонаціонального телеканалу).

«Проблема в том, что наше государство перестало их считать своими гражданами» (журналіст загальнонаціонального онлайн-медіа).

Більшість журналістів так чи інакше висловлювали запит на артикульовану державну політику як щодо мешканців окупованих територій, так і щодо сценаріїв потенційної реінтеграції цих людей. В умовах браку сформульованої державної політики, більшість журналістів не готові брати на себе відповідальність за просування ідеї діалогу.

«Задача журналиста, мне кажется, продолжать делать то, что они делают, возможно, с большей интенсивностью. У нас не хватает ин-формполитики именно в Украине, — я не буду называть это пропагандой, но нужно людям давать понимание того, что Украина заинтересована сохранить эти территории, нужно призывать к какому-то диалогу и так далее. Это очень важно, и на государственном уровне, — я не знаю, пускай это... как угодно это можно называть, — но должен быть какой-то госзаказ на какие-то программы, фильмы, допустим, программы, которые направлены на то, чтобы люди понимали вообще, как это все происходит. Потому что люди потерялись уже в этой информационной мишуре. Как переселенка мне сказала — если вы на той стороне отключите телевидение, говорит, — они через три дня запутаются, за что они. Понимаешь? То есть, они не знают, за что они. А здесь они тоже не знают, чего им ждать, они не понимают, что вообще происходит. Они живут и живут, день прожил — и слава Богу, все живы, все здоровы — и слава Богу. А что будет дальше?» (журналіст регіонального телеканалу).

Та водночас є частина активних журналістів (активна меншість), які вважають, що журналісти можуть стимулювати політичне керівництво до вироблення державної політики через свої матеріали, систематичне висвітлення проблем та життя на звільнених та окупованих територіях. ■



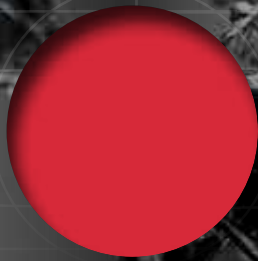
ВИСНОВКИ

Інтерв'ю з журналістами та обговорення в форматі фокус-групи дозволили виявити низку тенденцій, пов'язаних із висвітленням конфлікту й дотичних тем у середовищі журналістів.

- В українських ЗМІ існує значний плюралізм у підходах і редакційних політиках щодо висвітлення конфлікту, а також серед журналістів спостерігається високий рівень непевності щодо професійних орієнтирів; це свідчить про те, що українська журналістська спільнота досі не виробила універсальних правил, а журналісти перебувають у пошуку професійних орієнтирів.
- Українським ЗМІ бракує інституціоналізації редакційних практик щодо висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом. Тому журналісти загалом більш схильні керуватися власним досвідом і поглядами, а не усталеними редакційними практиками й стандартами.
- Особистий фактор — а саме активність окремих журналістів, багато з яких є вихідцями з Донбасу та Криму, добре розуміють контекст проблем і часто відвідують зону конфлікту та порушують важливі питання — є вагомим чинником формування порядку денного українських ЗМІ щодо тем, пов'язаних із конфліктом.
- Серед журналістів є одностайне розуміння важливості теми конфлікту, однак більшість спостерігає зниження інтересу аудиторії до цих тем у зв'язку з накопиченою втомою та відносно спокійною ситуацією в зоні АТО, а отже й зменшення інтенсивності висвітлення цих тем у медіа.
- Українські військові отримують найбільше висвітлення в ЗМІ порівняно з іншими соціальними групами, що потерпають від конфлікту, оскільки, на думку журналістів, історії про військових є найбільш цікавими для аудиторії, важливими для суспільства та яскравими. Також спрацьовує чинник емпатії журналістів, які підтримують тісний контакт із військовими та вболівають за них.
- Теми, пов'язані з переселенцями, мешканцями звільнених та окупованих територій, на думку журналістів, отримують дещо менше висвітлення у зв'язку з меншим інтересом із боку аудиторії, браком ресурсів ЗМІ, проблемами з доступом. Крім того, журналісти мають більше неоднозначне ставлення до цих соціальних груп порівняно з військовими. Втім, журналісти загалом не схильні до надмірних узагальнень та свідомі проблеми стереотипізації в медіа.
- Емоційна напруга, яка супроводжує висвітлення конфлікту, та відчуття співпричетності вплинули на переосмислення журналістами своєї професійної ролі в умовах конфлікту. Більшість журналістів вважає, що не можуть бути повністю «над ситуацією», хоча багато хто усвідомлює небезпеки такої позиції.
- Питання професійних стандартів у роботі журналіста під час висвітлення тем, пов'язаних із конфліктом, в більшості редакцій недостатньо добре артикульовані. В багатьох випадках стандарти є предметом інтерпретації журналістів, а не політикою редакцій.
- Загалом в українському журналістському середовищі є розуміння нормативної важливості стандартів об'єктивності та збалансованості, однак в умовах конфлікту журналісти відчувають непевність щодо можливості дотримання цих стандартів без потенційної шкоди для країни. Тому більшість українських ЗМІ більш чи менш свідомо «виключає» представлення іншої сторони у своїх матеріалах про конфлікт. Тим часом є група журналістів, яка проблематизує відсутність позиції іншої сторони в медійному дискурсі.
- Журналісти загалом вважають, що досить вільні у висвітленні тем, пов'язаних із конфліктом (особливо порівняно з політичними темами), однак деякі журналісти відчувають тиск редакції, громадський тиск та свідомі можливої самоцензури. Зокрема, йдеться про уникання тем, які би могли нашкодити образу українських військових та зіграти на руку російській пропаганді.
- Вагомими факторами впливу на висвітлення конфлікту є досвід безпосередньої роботи в зоні конфлікту та розуміння контексту. Ті журналісти, які мають змогу активно їздити в зону конфлікту, добре напрацьовані контакти, а також ті, хто мав більше контакту з регіоном до початку конфлікту, — демонструють більш комплексний погляд на ситуацію та глибше розуміння нюансів. Натомість журналісти, які переважно висвітлюють теми конфлікту з редакцій та перебувають далеко від зони конфлікту, схильні до спрощеного розуміння ситуації.
- Більшість журналістів підтримують ідею діалогу, однак не розуміють, із ким саме цей діалог можливий. На думку журналістів, брак теми діалогу в медіа пов'язаний із відсутністю чітко артикульованої державної політики щодо майбутнього окупованих територій та мешканців цих територій. За таких умов більшість журналістів не готові брати на себе відповідальність за просування ідеї діалогу, хоча готові такий діалог висвітлювати. ■



ЗАКОРДОННИЙ
ДОСВІД
ТА УРОКИ
ДЛЯ УКРАЇНИ



УРОКИ
ЗАКОРДОННИЙ
ДОСВІД

Українські медіа продовжують шукати своє місце в тих непростих політичних, але в першу чергу соціально-психологічних процесах, які відбуваються в Україні на тлі війни. Журналістика мирної країни була неготова до потужної інформаційної агресії зовні, до умов захисної війни, коли кількість загиблих вираховується тисячами, а громадяни потребують віри і правди водночас. Шукаючи відповіді на складні питання щодо місця журналістики в умовах конфлікту, її ролі у збереженні єдності українського народу, представники українських ЗМІ та громадські експерти звертають увагу на досвід інших країн, які пережили, переживають або намагаються протистояти ескалації конфліктів на своїй території. Цей розділ містить огляд досвіду країн Європи та Азії щодо залучення ЗМІ до подолання наслідків конфлікту, відновлення діалогу під час військових дій, або профілактики ненависті та насильства в умовах, коли суспільство стає на межі конфлікту. Деякі з цих практик були обговорені на міжнародній конференції «ЗМІ в примиренні: уроки для України», проведеної у м.Києві 16 травня 2016 року.



Ініціативи з моніторингу пропаганди ненависті та ворожнечі:
EEAS East Strat Com Task Force; Kremlin Media Watch; Information War Monitor for Central Europe

I ЦЕНТРАЛЬНА І СХІДНА ЄВРОПА

У зв'язку зі зростанням інтенсивності пропаганди ворожнечі у Східній Європі в 2014-2015 роках виникла низка ініціатив, покликаних оперативно виявляти та поширювати інформацію про пропаганду серед експертного середовища та пересічних медіаспоживачів.

Так, першою такою ініціативою можна назвати експертну мережу, яку створила **Європейська служба зовнішніх справ (EEAS)** восени 2015 року. У вересні 2015 року було утворено East StratCom Task Force, яка взяла на себе функції позитивної комунікації політики та цінностей Європейського Союзу в країнах Східного Партнерства, підтримку незалежних медіа в регіоні і боротьбу з дезінформацією. У 30 країнах (серед яких як учасники Східного Партнерства, так і країни-члени ЄС) було утворено волонтерські групи (понад 450 осіб), до яких увійшли журналісти, медіаексперти, представники медіа НУО. Ці експерти здійснюють моніторинг інформаційного простору своїх держав на предмет дезінформації і відправляють її зразки (разом з аргументованим спростуванням) команді EEAS, яка щотижня зводить цю інформацію в «Дайджести дезінформації» (Disinformation Digests). Дайджести поширюються через електронну розсилку та доступні на веб-ресурсах Європейської Комісії; потім на їх основі місцеві журналісти (зокрема, учасники мережі) роблять новинидля своїх аудиторій, чим підвищують їх обізнаність у питаннях пропаганди¹.

Протягом певного часу проект зосереджувався лише на фейках – відвертих фактах викривлення інформації у ЗМІ. У дайджестах були зібрані фейки та містився їх короткий аналіз-узагальнення. Попри схвальні відгуки користувачів, була очевидною обмеженість

такого підходу, за якогочисельний пласт пропагандистських впливів - не фейкового, а дискурсивного характеру - випадав з поля уваги моніторщиків. Тому, починаючи з березня 2016 року, команда почала випускати ще один щотижневий продукт – «Огляди дезінформації» (Disinformation Reviews), які містили більш широкий аналіз пропагандистського дискурсу в цілому. Як і дайджести, ці продукти стають основою для подальшого використання журналістами в різних країнах (зокрема, в Україні адаптовані матеріали цієї мережі регулярно публікують «Українська правда» та «Детектор медіа»).

Активно долучені до моніторингу пропаганди ненависті та ворожнечі чеські організації. Аналітичний центр «Європейські цінності» (European Values Think Tanks) з листопада 2015 року видає електронний бюлетень «**Kremlin Watch Monitor**»², який містить не лише огляди пропаганди, а й ключові новини з цієї теми: нові публікації, аналітичні звіти інших аналітичних центрів Європи та Америки, конференції та інші події. Бюлетень доступний на сайті організації та поширюється через електронну розсилку (понад 3500 отримувачів).

В кінці 2015 року коаліція аналітичних центрів з Чехії, Угорщини та Словаччини почала випускати огляди інформаційної війни в Центральній Європі (**Information War Monitor for Central Europe**)³ – регулярні (двічі на місяць) публікації, які містили приклади пропаганди ворожнечі та ненависті, а також дезінформації та маніпуляцій у засобах масової інформації країн Вишеградської групи. Огляди публікуються на сайті Globsec Policy Institute та розсилаються електронною поштою серед журналістів регіону.

¹Дайджести та огляди дезінформації EEAS доступні на веб-сторінці служби за посиланням <http://eeas.europa.eu/euvsdisinfo/>.

Можливості застосування в Україні

Хоча вище викладені приклади закордонних практик моніторингу - цікаві і яскраві, Україна в цьому плані є безумовним лідером. Регулярний систематичний моніторинг дезінформації здійснюється вже з лютого 2014 року громадською організацією «Детектор Медіа». Огляди пропаганди, яку поширюють російські ЗМІ, публікуються організацією щомісяця на сайті MediaSapiens українською та англійською мовами. У березні 2015 року ГО «Детектор Медіа» (яка тоді мала назву «Телекритика») опублікувала перший моніторинговий аналітичний звіт², який містив результати річного моніторингу російських ЗМІ на предмет пропаганди, результати соціологічного опитування про вплив меседжів російської пропаганди на населення України, а також рекомендації різним акторам (ЗМІ, органам влади, громадським організаціям) – як протидіяти російській пропаганді.

Також експерти ГО «Детектор Медіа», «Інтерньюз Україна», Інституту Масової Інформації, Інституту демократії ім. П.Орлика та інших організацій здійснювали постійний моніторинг національних ЗМІ на предмет пропаганди та дезінформації. Особливо активною ця робота була в 2014 році, коли український медійний простір ще не виробив достатньо імунітету проти дезінформаційних впливів. Напрацювання цих спеціалістів були акумульовані ГО «Детектор Медіа» та ОБСЄ в методології моніторингу конфліктної чутливості медійного дискурсу в листопаді 2015 року – інноваційного інструменту, покликаного виявити пропаганду ворожнечі в медійному дискурсі.

Великої популярності набув проект StopFake, створений 2 березня 2014 року. Його команда стала безумовним лідером фактчекінгу у Східній Європі, а їхній сайт (www.stopfake.org) – унікальна база даних фейків, створених російською пропагандою для розпалювання насильства та ворожнечі в Україні.

Як в Україні, так і за кордоном **основною проблемою моніторингу є донесення його результатів до безпосередніх споживачів інформації**. За відсутності ефективних інструментів масового поширення результатів моніторингу, його вплив на реальні практики медійного споживання можливий лише за умови тісної співпраці моніторщиків та ЗМІ, які адаптуватимуть результати моніторингу мовою своїх аудиторій і сприятимуть їх поширенню. Саме тому наразі більш успішним виглядає український StopFake, матеріали якого регулярно використовували українські ЗМІ, а також згаданий проект EEAS, оскільки його матеріали адаптуються і поширюються журналістами, долученими до мережі. Решта проектів обмежують свій вплив експертним середовищем.

Також в Україні бракує регулярних інструментів оперативного реагування на інформаційні спецоперації. В умовах, коли такі спецоперації можуть розвиватися протягом декількох днів, це вимагає швидкого інформування експертів та медіаспоживачів. Це дозволяє робити щотижневий формат моніторингу EEAS, проте в Україні подібних форматів наразі не існує. ■

² Бюлетені Kremlin Watch Monitor доступні за посиланням: www.europeanvalues.net/kremlinwatch/

³ Напр.: Information War Monitor for Central Europe: February 2016. – March 11, 2016. – http://www.cepolicy.org/publications/information-war-monitor-central-europe-february-2016#_ftn6

⁴ Моніторингові звіти доступні за посиланням: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/ru_zmi/

⁵ Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля для захисту демократії. Аналітичний звіт. – К.: Телекритика, 2015. – 77 с.

Просування
конфліктної чутливості медіа
під час конфлікту.
Центр Imagine



II ВІРМЕНІЯ, АЗЕРБАЙДЖАН

Вірмено-азербайджанський конфлікт триває з 1988 на території Нагірного Карабаху – території Азербайджану, частина якої наразі контролюється Вірменією. Збройний конфлікт є постійним джерелом напруження між відносинами двох держав.

Однією з успішних організацій, що займаються відновленням повноцінних відносин між цими державами, є Транснаціональний центр з трансформації конфліктів Imagine. Організація виступає рушієм азербайджано-вірменського діалогу та надає платформу для спільного вивчення, аналізу та вироблення ідей, які враховують потреби всіх сторін, і можуть бути використані в мирних процесах.

Одним з основних напрямків діяльності Imagine є медійний проект, який через тренінги та семінари створює професійну мережу журналістів та медіаінституцій між конфліктуючими сторонами, які б сприяли створенню альтернативних дискурсів у ЗМІ, протидіяли упередженому висвітленню конфліктів. Журналісти намагаються синхронізувати реальне бачення процесів, що відбуваються між конфліктними сторонами, та через локальні мережі розповсюдити це бачення серед місцевих громад.

Результатом двох нещодавніх проектів в сфері медіа та журналістики «Етичне висвітлення конфліктів на Південному Кавказі» та «Осіння школа діалогу для журналістів та аналітиків» стало об'єднання абхазьких, вірменських, азербайджанських, грузинських, осетинських, і турецьких аналітиків та журналістів у регіональну редакцію «Caucasus Edition». Редакція створює альтернативні публікації, проводить політичний аналіз і прикладні дослідження, заохочує до дискусії в медіа та залучає журналістів і аналітиків до діалогу та регіонального співробітництва. Основними напрямками діяльності є: випуск паралельного щомісячного ревію місцевих подій, проведення спільних тематичних досліджень, та розробка програмних документів.

В регіоні створена мережа онлайн-радіостанцій, які діють незалежно від офіційного урядового мейнстріму. В центрі їхньої уваги, зокрема, права людини, демократичний розвиток, гендерні питання, свобода слова та інші проблеми; радіостанції по різні боки кордонів практикують обмін контентом, що сприяє діалогу культур і народів і робить внесок у подолання конфліктів.

Протягом зими-весни 2015 Центр «Imagine» реалізував проект «Курс конфлікто-чутливої журналістики в контексті південно-кавказьких конфліктів». Проект сприяв розвитку етичного конфлікто-чутливого висвітлення та заохочував культуру відповідальної, незалежної журна-



Марія Карапетян,

директорка з розвитку
Center for Conflict Transformation Imagine
(Єреван)

«Журналісти не можуть виконувати роботу державних органів влади і безпосередньо організовувати діалог, проте, саме від журналістів, освітян та істориків залежить, який наратив розвиватиметься в суспільстві, від риторики їхніх матеріалів буде залежати ставлення до минулих подій. Змінювати дискурс – це один із викликів для журналістів, і вони мають усвідомлювати свою відповідальність»

лістики на Південному Кавказі. У березні 2015 року група журналістів та вчених-практиків у сфері соціальних наук з Південного Кавказу зустрілися в Тбілісі з метою розробити Кодекс етики⁶ для журналістів, які висвітлюють конфлікти в регіоні. Також, було розроблено навчальний модуль з журналістики, чутливої до конфлікту. Кодекс етики є, по суті, унікальною збіркою етичних рекомендацій, що відображають глибину досвіду, накопиченого в сфері конфлікто-чутливої журналістики, і може розглядатися як універсальний і застосовний до різних конфліктних ситуацій. У той же час, етичні настанови відображають культурні і політичні особливості Південного Кавказу.

Можливості застосування в Україні

Довід Центру «Imagine» вказує, наскільки важливим в період конфлікту є моніторинг конфліктної чутливості медіа з подальшим проведенням тренінгів та круглих столів для пошуку спільних дій, що зможуть зменшити конфліктність в українському суспільстві та стимулювати суспільство до подолання кризи. Наступним кроком могла б бути організація медійників та аналітиків у професійні мережі локального характеру, що займалися б пошуком шляхів зменшення конфліктності та просували б конфлікто-чутливе висвітлення на регіональному рівні.

Досліджуючи редакційні установки та практики висвітлення конфліктів, «Детектор медіа» визначив, що українським ЗМІ власне бракує інституціоналізації редакційних практик щодо висвітлення тем, пов'язаних з конфліктом. Як наслідок, журналісти загалом більш схильні керуватись власним досвідом та поглядами, а не усталеними редакційними практиками та стандартами. Оскільки через окупацію Криму та війну на Сході України рівень напруженості в суспільстві надзвичайно високий, українським редакціям, особливо тим, що мають велику аудиторію, варто було б розробити внутрішню книгу стилю, на кшталт, BBC Editorial Guidelines, що включає в себе принципи етики та належної практики висвітлення, застосовних до конкретних проблем, з якими стикаються журналісти. Досвід південнокавказьких медіа в цьому випадку є свідченням ефективності таких рішень. ■

⁶ Code of Ethics for Journalists Covering Conflicts // Caucasus Edition. – June 27, 2015. - <http://caucasusedition.net/analysis/code-of-ethics-for-journalists-covering-conflicts/>



III ГРУЗІЯ

Міжсекторальні дослідження
пропаганди ворожнечі:
Ліберальна Академія Тбілісі

Після останньої російсько-грузинської війни 2008 року Росія анексувала майже 20% території Грузії та намагається впливати на її зовнішньополітичний вибір. Для цього вона використовує широке коло інструментів, зокрема і вплив через ЗМІ. Відтак, пропаганда ворожнечі та дезінформація стають частиною грузинської медійної реальності – навіть після припинення військових дій.

На початку 2016 року Ліберальна Академія Тбілісі (директор Лаша Тугуші) провела дослідження застосування російської «жорсткої і м'якої сили» в Грузії⁷, що детально аналізує динаміку російського впливу в Грузії. Крім того, дослідження включає рекомендації щодо зниження вразливості Грузії по відношенню до все більш нав'язливої зовнішньої політики Росії.

Дослідники провели аналіз впливоросійської пропаганди в грузинських ЗМІ, а також фінансування Росією проросійських політичних і громадських організацій. Зазначається, що з поглибленням євроінтеграційних процесів у Грузії, посилювалось застосування



Лаша Тугуші,
керівник аналітичного центру
European Initiative Liberal Academy

«Грузія – країна, де є багато конфесій, в тому числі мусульмани, суніти, шиїти, так само й багато національних меншин. Наприклад, на півдні Грузії компактно проживають вірмени та азербайджанці, які не знають грузинської мови. Ми намагаємося їх більше адаптувати у грузинську реальність, але я думаю, що ми спізналися. Великий відсоток із них дивиться російське телебачення. У Грузії є різні інформаційні простори, російська пропаганда дуже сильно працює, щоб розчленити Грузію як єдиний простір – це серйозний внутрішній конфлікт. Іноді здається, що сидимо на порохівій діжці».

російської «м'якої сили» із використанням пропаганди російського нарративу, збільшувалось фінансування проросійських політичних діячів, відзначалось розповсюдження мови ворожнечі та анти-західних міфів. Узагалі, всі грузинські євроінтеграційні активності супроводжувалися симетричними санкціями з боку Росії, що демонструє несприйняття Росією своїх сусідів як незалежних суверенних держав. Дослідження показало, що Росія активно використовує телебачення і друковані ЗМІ Грузії для поширення свого нарративу. Російські ЗМІ, які транслюються в Грузії, не дотримуються професійних стандартів, транслюючи свої телевізійні програми або адаптовані грузинські версії. Вплив Російської пропаганди особливо помітний на периферії та в районах проживання етнічних меншин, де російські телеканали мають високі рейтинги. Російська пропаганда має значний вплив на національні меншини Грузії – вірменську та азербайджанську, представники якої проживають компактно в певних регіонах, і часто не знають грузинської мови, тому отримують інформацію зі ЗМІ своїми мовами, а також російською. За оцінками експертів, частина грузинських друкованих ЗМІ відкрито підтримує російську пропаганду та насичення анти-західного і анти-американського змісту⁸. Ці газети виходять щодня і щотижня, і, крім проросійської пропаганди, активно формують стереотип захоплення до радикалізму і націоналістичні спонування. Вочевидь, зазначають експерти, Грузія має розробити бачення і стратегію, що стосуються обмеження поширення російської пропаганди в Грузії. Крім того, реакція громадянського суспільства на російську «м'яку силу» залишається недостатньою.

У грузинському інформаційному полі Росія культивує політичні міфи та стереотипи, представляє себе як єдиного союзника Грузії з ідентичності, віри, історії і культури. Одночасно, Москва зображує Захід як загрозу для грузинських цінностей. Активно функціонують

⁷ Threats of Russian Hard and Soft Power in Georgia // European Initiative – Liberal Academy Tbilisi. – <http://www.ei-lat.ge/images/doc/policy%20document.pdf>

⁸ Anti-Western Propaganda // Tamar Kintsurashvili, Media Development Foundation. – Tbilisi, 2015.

Можливості застосування в Україні

на території Грузії й проросійські громадські організації. В основному можна визначити два основні типи: ті, що ставлять за ціль впливати на громадську думку через свою риторичку і пропаганду, і ті, що створюють певний плацдарм для більш агресивних дій, які можуть породити серйозні проблеми для безпеки держави. Фінансові доходи цих організацій є прозорими, показуючи, що в більшості випадків вони отримують фінансування з Росії. Останнім часом кількість таких організацій зростає в геометричній прогресії. Вони знаходяться під впливом російської порядку денного, в той час як активно функціонують по всій території Грузії. Заходи, що проводяться цими організаціями, абсолютно різні, від досліджень на політичні теми з анти-західною риторикою, впливів на громадську думку, до благодійної діяльності.

Також, дослідження розглядає динаміку військових відносин між Грузією і Росією. Точніше, дослідники прогнозують, що Росія буде надалі використовувати свою «м'яку силу», щоб переконати грузинську сторону перемістити обговорення проблем безпеки країни від багатостороннього у двосторонній формати, таким чином позбутися міжнародного тиску на Москву.

Дослідження включає рекомендації щодо зниження зазначених загроз в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі, зокрема, рекомендації з забезпечення від російської «м'якої сили». У першу чергу, дослідники рекомендують розробити єдиний підхід держави до безпеки, який забезпечив би від російської «м'якої сили». Також, дослідники наголошують на необхідності залучення громадянського суспільства до розробки безпекових стратегічних і програмних документів. Для зменшення шкідливого впливу на внутрішню політику дослідники пропонують впровадити ефективний аудит і контроль механізму фінансування партій, щоб обмежити можливість припливу політичного фінансування через неофіційні канали. Державним органам слід регламентувати кабельну трансляцію за принципом, який застосовується до цифрового мовлення, що забороняє трансляцію телевізійних каналів, заснованих в інших країнах, або будь-яких інших відповідних фізичних або юридичних осіб (щодо контенту новин або суспільно-політичних програм), не маючи угоди між країнами. Щоб краще інформувати громадськість, влада має створити російськомовний канал на основі суспільного мовника, щоб розвинути і розширити свої канали комунікації в регіонах проживання етнічних меншин.

Оскільки Росія виробила та інституціоналізувала стратегії просування своїх інтересів шляхом і «м'якої», і «жорсткої» сил, розробила системи іномовлення та ідейно-політичної підтримки Росії за її межами, українським медіаорганізаціям варто було б почати системно відслідковувати просування російського нарративу: серед російських медіа, направлених на українського споживача; серед українських медіа, що, свідомо чи ні, просувають меседжі російської пропаганди; проводити соціологічні дослідження та фокус-групи, щоб виявити, як сприймаються меседжі російської пропаганди в різних регіонах України.

Важливим надбанням грузинського дослідження є залучення до аналізу експертів міжнародного рівня, а також проведення мультидисциплінарної експертизи, що потребує консолідації аналітичних центрів різного спрямування. В Україні немає об'єднань, які б вивчали діяльність російської «м'якої сили», особливо направленої на розпалювання ворожнечі в середині суспільства. Відтак виглядає доцільним стимулювати міжсекторальний діалог для комплексного визначення наслідків російського пропагандистського впливу (і взагалі «м'якої» сили) в Україні і вироблення стратегій мінімізації його негативних наслідків. ■



IV МОЛДОВА (ПРИДНІСТРОВ'Я)

Навчання та співпраця між журналістами в умовах «замороженого конфлікту». Центр незалежної журналістики

У Молдові залишається нерозв'язаним Придністровський конфлікт. Військова фаза конфлікту відбувалась 92-го року між придністровськими (придністровська республіканська гвардія, міліція та російські козацькі частини, за підтримки елементів російської 14-ї армії) і молдавськими силами (молдавська армія і поліція). Під час військової фази загинуло близько 1200 осіб. У липні 1992 року в Москві між президентом Молдови Мірчою Снегуром та президентом Росії Борисом Єльцином було підписано Угоду про принципи врегулювання конфлікту в Придністров'ї. Наразі Придністровський конфлікт залишається невирішеним.



Петру Маковей,
виконавчий директор
Асоціації незалежної преси (API) Молдови

«Від 1992 року минуло 24 роки. За цей час не лише виросло нове покоління людей [на території Придністров'я – ред.], які не ототожнюють себе з Молдовською унітарною державою – в цього покоління вже є діти, яких вони виховують у тому ж дусі. За останніми опитуваннями, більшість громадян Молдови вже втратили надію, що придністровський регіон колись повернеться... Важливо, і я рекомендую це українським колегам, щоб вони не залишали цих регіонів [неконтрольовані українським урядом території – ред.] без уваги. Не владу цих регіонів – визнати чи ні, а людей. Потрібно висвітлювати проблеми, з якими стикаються там, це зближує людей, бо проблеми часто спільні».

Оскільки політичний клімат на території Придністров'я залишається гібридом авторитарно-кланового управління з орієнтацією на Москву, розвиток громадянського суспільства та незалежних ЗМІ проходить украй повільно. За оцінкою FreedomHouse, свобода зібрань та свобода об'єднань в Придністров'ї жорстко обмежені владою. «Усі дії в неурядовому секторі повинні узгоджуватися з місцевою владою, і групи, які не підкоряються, піддаються тиску, в тому числі через спостереження і візити співробітників держбезпеки»⁸, а «медійне середовище носить обмежений характер. Майже всі ЗМІ належать державі або контролюються нею, та утримуються від критики влади».

Дискусія стосовно зменшення конфліктності ведеться серед журналістської спільноти та третього сектору Молдови від початку конфлікту. Сталі медійні громадські організації Молдови мають чимало реалізованих ініціатив з примирення. Один з таких проєктів («Розбудова мостів через Дністер: спільних зусиль медіа щодо вирішення конфлікту у Молдові»¹⁰) був реалізований «Центром незалежної журналістики» в 2007 році. Проєкт сприяв професійному співробітництву між журналістами Молдови та Придністров'я, виділивши провідні журналістські практики, які сприяли б збалансованому та незалежному висвітленню конфлікто-чутливих тем. У процесі реалізації проєкт включив мовників та журналістські об'єднання Гагаузії. Основними напрямками діяльності проєкту у сфері зниження конфліктності стали:

- Оцінка потреб ЗМІ регіону (оцінка прогалин у навичках журналістів Придністров'я, Гагаузії та суспільного мовника Молдови) та моніторинг національних та регіональних ЗМІ.

⁸ Freedom in the World 2014. Transnistria // Freedom House. - https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/transnistria#.VBqRt5R_veI

⁹ Building Bridges between NGOs, Business Associations and Media from Moldova, including Transnistrian Region, Ukraine and Russia // East Europe Foundation. - <http://eef.md/index.php?pag=page&id=972&l=en>

- Тренінгові та консультаційні програми для класичних та онлайн ЗМІ, що проводилися фахівцями BBC, з професійних стандартів, збалансованого висвітлення, різноманітності і конфлікту, ролі новинних медіа в якості каталізатора соціальних змін. Особливою метою було підсилення навичок редакторів у комунікації в колективі та виробленні спільних позицій.
- Розробки тренінгових та консультаційних програм для журналістів, проведення тренінгів для фахових університетських викладачів і журналістів щодо висвітлення конфлікто-чутливих тем, переклад і видання посібників «Прикладна конфліктологія для журналістів» та посібника з дотримання професійних стандартів журналістики.
- Підготовка спільних матеріалів журналістськими командами з трьох традиційних регіонів Молдови, ціллю котрих був обмін інформацією та налагодження гарних стосунків між жителями різних регіонів Молдови.
- Щомісячні засідання кишинівського прес-клубу.
- Спільне виробництво публічних теле- та радіодебатів на суспільних мовниках Молдови, мовниках Гагаузії та Придністров'я.
- Підтримка порталу «Діалог», ціллю якого було сприяти конструктивному діалогу між різними групами ідентичності в Молдові.

Експерти, що працювали в рамках проекту, відзначають українську поінформованість населення про соціально-економічні процеси по обидва боки Дністра, а також відсутність помітних змін у вирішенні конфлікту. Таким чином ці проекти намагаються подолати соціальні бар'єри, породжені конфліктом. Журналісти в ході візитів більше дізнавалися про практики висвітлення конфлікто-чутливих тем, проходили практичні тренінги з професійних стандартів. Учасники проекту з трьох регіонів Молдови вважають цей досвід корисним, та підтвердили наявність прогалин у обміні соціально важливою інформацією між регіонами, зазначивши, що важливо зміцнити співпрацю між журналістами з різних регіонів Республіки Молдова.

Можливості застосування в Україні

Медіа окупованих територій представлені суто ретрансляторами меседжів російської пропаганди, не є самостійними суб'єктами, і брутально порушують стандарти та розпалюють ворожнечу. Відтак наразі неможливий рівноправний діалог між журналістами українських ЗМІ та представників медійних інституцій на окупованих територіях, як це можливо в умовах конфлікту в Придністров'ї.

Проте, коли немає можливості вести рівноправну дискусію, важливо аналізувати дискурс місцевих ЗМІ та вплив пропаганди на місцеве населення. На основі таких досліджень можна прогнозувати подальші дії агресора проти України.

Досвід Молдови вказує на постійну потребу в навчанні журналістів питанням конфліктної чутливості. Попри чималі зусилля у 2007 році ця проблема ще була актуальною і гострою для Молдови. Тому українським інституціям, які ставлять собі за мету поширення конфлікто-чутливих підходів, треба розробити довгострокові стратегії впровадження такої діяльності і не мати ілюзій стосовно швидкого вирішення проблеми. ■



V ЧЕХІЯ, ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА

Створення незалежних російськомовних ЗМІ.
Проект «Настоящеевремя» (Currenttime.tv)

З початком війни в Україні та посиленням російської пропаганди, спрямованої на дестабілізацію ситуації в країнах Центральної та Східної Європи, країни регіону постали перед посиленням дезінформаційним впливом, який чинили російські ЗМІ на російськомовне населення цих держав. Будучи носіями російської мови, відчуваючи мовний бар'єр у користуванні національними ЗМІ, вони були активними споживачами російських ЗМІ, які стали ключовим каналом урядової пропаганди війни та ненависті.

Представники національних ЗМІ стали активно обговорювати можливості створення правдивих, об'єктивних російськомовних ЗМІ, які б могли стати для російськомовних громадян альтернативою прокремлівським пропагандистським каналам і дозволили їм залишатися в демократичному дискурсі. Естонське суспільне телебачення започаткувало практику російськомовних випусків новин, проте цього виявилось замало. У 2014-2015 році European Endowment for Democracy провів оцінку можливості створення російськомовного каналу для балтійського регіону, але далі дискусія пішла навколо альтернативних, менш ресурсозатратних моделей вирішення проблеми.

Тим часом у Чехії вже почалася реалізація подібного проекту. У доволі стислий термін американськими мовниками «Голос Америки» і «Радіо Свобода» було створено проект «Настоящее Время» (Currenttime.tv), який почав виробляти інформаційно-аналітичні програми з актуальних тем про події регіону і світу. Офіс проекту розташований у Празі, проте проект не розрахований лише на російськомовних громадян Чехії. Він публікує багато відео і текстів про проблеми Росії, події в Україні та в окупованому Криму, міжнародні відносини в Європі та світі, актуальні події

звідусіль; відтак він цікавий для всіх людей, які зацікавлені в об'єктивній і якісній інформації російською мовою.

Проект доступний через сайт www.currenttime.tv; зараз існує телевізійна програма, яка виходить в ефір на 25 каналах у понад 10 країнах, у тому числі країнах Балтії, Україні, Грузії. У вересні 2016 року планується до запуску повноцінний телевізійний канал російською мовою. У планах – 6 годин оригінального продукту щодня з повторами. Канал позиціонує себе як інформаційно-аналітичний, він буде доступний через супутник та у кабельних мережах, у тому числі в Україні.

Канал не лише об'єктивно і нейтрально висвітлює події, а й робить свій внесок у підвищення медіаграмотності глядачів, формування у них імунітету проти маніпуляцій та пропаганди. Виробляються і транслюються відеоролики, які у доступній і дотепній формі доносять до глядача механізми маніпуляцій та культивує ненависті, допомагають виробити навички розпізнавання пропаганди. Значної популярності (і поширення в соцмережах) набули анімаційні сатиричні кліпи, де дезінформація і пропаганда показувалися в дотепній гумористичній формі.

Можливості застосування в Україні

На відміну від країн Балтії чи Чехії, російськомовне населення України не є ізольованим від національного інформаційного простору. Українська мова є зрозумілою для російськомовних громадян; більш того, національні медіа мають велику частку російськомовного продукту. Тому українські експерти схиляються до думки, що варто вести мову не стільки про інтеграцію їх в український медіапростір (наприклад, методом створення об'єктивних російськомовних ЗМІ), скільки відновлювати довіру до українських медіа серед усіх глядачів незалежно від їхньої мови.

Тому проект «Настоящее Время» є корисним і потрібним для українського суспільства, оскільки являє собою ЗМІ, незалежний від політичних і бізнесових впливів і орієнтований на об'єктивну, правдиву журналістику. Варто відмітити, що до вироблення контенту проекту планується залучення українських журналістів, що ще більше наблизить проект до українського споживача. Створення подібних проектів українськими інституціями та журналістами безумовно сприятиме формуванню демократичного медіа середовища в Україні.

З точки зору боротьби з пропагандою ненависті та ворожнечі, цікави-ми виглядають згадані гумористичні мультиплікаційні кліпи. В Україні є досвід подібного креативу – саме такі матеріали стали візитною карткою революції 2004 року. В умовах, коли українське суспільство відчуває втому від війни і дедалі більше прагнення інформаційно ізольоватися від неї, подібні ролики могли б стати ефективним комунікаційним інструментом, який би формував у громадян спротив до маніпуляційних впливів. ■



VI ЮГОСЛАВІЯ

Співпраця між журналістами по різні боки фронтів: Альтернативна інформаційна мережа

У жовтні 1992 року 30 журналістів з різних республік колишньої Югославії зустрілися на конференції, яку організував Європейський громадський форум (European CivicForum) в Ужгороді. Ці журналісти відмовлялись приймати націоналістичну пропаганду, яку їхні уряди транслювали через підконтрольні їм ЗМІ, і були свідомі деструктивної ролі, яку відігравала ця пропаганда в умовах конфлікту. Відтак вони утворили незалежну інформаційну мережу, ядром якої була спеціально розроблена електронна комунікаційна система з сервером у Парижі.

У жовтні 1992 року 30 журналістів з різних республік колишньої Югославії зустрілися на конференції, яку організував Європейський громадський форум (European CivicForum) в Ужгороді. Ці журналісти відмовлялись приймати націоналістичну пропаганду, яку їхні уряди транслювали через підконтрольні їм ЗМІ, і були свідомі деструктивної ролі, яку відігравала ця пропаганда в умовах конфлікту. Відтак вони утворили незалежну інформаційну мережу, ядром якої була спеціально розроблена електронна комунікаційна система з сервером у Парижі.

Мережа ставила за мету сприяти усуненню бар'єрів між постюгославськими суспільствами, знижувати рівень міжнаціональної ненависті і готувати свої народи до рівного діалогу на основі взаємного розуміння прав та інтересів одне одного, просуваючи ідеї співпраці та спільного вирішення спільних проблем. Ключовим інструментом досягнення мети стали регіональні медіа – через розвиток якісної журналістики, інтенсивний обмін і діалог між ЗМІ, формування нової генерації журналістів, орієнтованих на етику та кращі стандарти. З часом мережа охопила Сербію, Хорватію, Боснію і Герцеговину,

Словенію, Албанію, її представництва працювали в Афінах та Софії, а число її учасників складало понад 120 журналістів.

Ідея полягала в тому, щоб створювати якісний, нейтральний контент про життя людей у різних країнах регіону, який би був доступний безкоштовно для всіх зацікавлених ЗМІ. Щомісяця журналістами мережі готувалось понад 100 статей; пріоритетними темами були демократичний розвиток і становлення громадянського суспільства, права людини, проблеми біженців, освіта, свобода слова, приватизація економіки. Редактори мережі забезпечували нейтральність і збалансованість матеріалів, і після відповідної селекції ці тексти потрапляли на сервер, звідки були доступні до більш ніж 90 ЗМІ на Балканах та в інших країнах. Таким чином, незалежні сербські медіа могли публікувати матеріали, підготовлені хорватськими журналістами тощо; отже, громадяни отримували інформацію, альтернативну урядовому пропагандистському мейнстрімові, бачили життя по іншу лінію фронту очима звичайних людей, говорили не про війну, а про спільні проблеми і можливості їх вирішення. Всього з 1993 року таким чином було поширено більш ніж 12 000 публікацій, які сприяли діалогу і порозумінню.

Проект мав і інший важливий наслідок. В умовах урядового пресингу і цензури він допоміг вижити багатьом місцевим незалежним ЗМІ, оскільки пропонував їм якісний, а головне – безкоштовний контент; разом із тим, чимало професійних журналістів змогли лишитися в професії, отримуючи від проекту гонорари за свої публікації.

Важливою складовою проекту були тренінги та навчання молодих журналістів, які формувалися як професіонали в умовах війни і не приймали націоналістичний дискурс. Такі журналісти групувалися навколо національних редакцій мережі і отримували навчання і постійну пораду професіоналів з питань конфліктної чутливості, балансу та нейтральності, журналістської етики. У Хорватії та Чорногорії були запроваджені тримісячні курси для підвищення професійного рівня цих журналістів, заохочувалося входження випускників до національних редакцій проекту.

Проект почався з невеликого гранту і став можливий завдяки допомозі різних міжнародних донорів, яка була знайдена вже в процесі впровадження ініціативи.

Можливості застосування в Україні

Аналізуючи досвід Альтернативної інформаційної мережі, важливо розуміти, що ініціатива відбувалася в умовах, коли: i) відбувалася відкрита війна; ii) був жорсткий урядовий контроль за ЗМІ і урядова пропаганда війни; iii) існували інститути медіа, які були рівноцінними учасниками процесів по різні сторони фронтів; iv) не існувало мережі Інтернет, і доступ до альтернативної інформації був дійсно ускладненим.

Ситуація в Україні є іншою. На території України, що контролюється її урядом, немає проблеми тиску з боку держави на ЗМІ чи урядової пропаганди війни. На окупованій частині Донбасу не існує незалежних медіа; у зруйнованому медіа просторі існують квазі-ЗМІ, які слугують рупором військових угруповань «ДНР» та «ЛНР». Хоча на рівні окремих журналістів часом і відбувається обмін інформацією, наразі не виглядає можливим (і навряд чи є доцільним) рівноправний діалог між ними. На відміну від Югославії (де припинення насильства було метою і основою для подальшої рівноправної співпраці між народами), в Україні припинення вогню ще не означатиме завершення конфлікту і відновлення територіальної цілісності держави. З огляду на це очевидно, що застосування подібного підходу в умовах України є навряд чи доцільним і таким, що відповідає проблемі і цілям конструктивного інформаційного впливу.

Цінним у досвіді цієї мережі є те, що він показує миротворчий потенціал людських історій. Матеріали, які відображали реальні проблеми і потреби звичайних людей по різні боки ліній розмежувань, стали каталізаторами відновлення довіри, стимулювали розвінчання міфів, формування звичної людської емпатії та усвідомлення штучності протиріч, які використовує пропаганда, щоб зіштовхнути людей. І якщо в Югославії цими бар'єрами були лінії фронту, то в Україні це не лише адміністративний кордон і лінія розмежування, а й тісоціально-психологічні бар'єри, які оточують переселенців, волонтерів, демобілізованих. Публікації, які містять історії цих людей, їхнє сприйняття реальності та конфлікту без будь-яких оцінок та інтерпретацій, їхнє переживання військових дій і – у випадку з мешканцями окупованих територій – окупації можуть зробити великий внесок у порозуміння в українському суспільстві. ■



VII ЧЕХІЯ

Навчання дітей з протидії пропаганді: Člověk v tísní

Чеська організація «Člověk v tísní» («Людина в біді») впроваджує програму «Єдиний світ у школах» («Jedensvětškolách»¹¹), в рамках якої вона працює з учителями та учнями у більш ніж 3300 початкових і середніх шкіл Чехії. Вчителям пропонується іноваційний, привабливий продукт у вигляді аудіовізуальних уроків, документальних фільмів, методичних матеріалів; уроки зосереджені на проблемах сучасного світу – права людини, суспільний розвиток, медіаграмотність тощо.

В останні роки з проникненням у Чехію пропаганди ворожнечі та ненависті, в першу чергу з боку російських або контрольованих Кремлем ЗМІ, експерти організації розробили курс з п'яти лекцій про пропаганду; програма розрахована на учнів середніх шкіл (від 15 до 21 року). Зручно структурований, посібник містить збалансовану комбінацію теорії пропаганди та маніпуляцій з практичними завданнями, самостійними вправами, ігровими методиками. Крім посібника, існує веб-сторінка, яка містить набір відеоматеріалів, вправ, які вчитель може застосувати під час уроку, а також великий масив додаткової інформації про події в Україні та Росії, пропагандистські впливи та методи маніпуляції. Матеріали допомагають зрозуміти, якою є пропаганда ненависті в Чехії і як можна запобігти маніпулятивному впливові, вчасно виявити маніпуляцію і пропаганду.

Курс був застосований у школах в рамках курсу з

медіаграмотності і отримав дуже схвальні відгуки від вчителів, що спонукало авторів розширити курс і розпочати роботу над додатковими лекціями. Проте виникли і певні труднощі. Чеське суспільство несе на собі важкий відбиток тоталітарного минулого, і це відображається як на рівні медіаграмотності самих учителів (багато з яких велику частину життя прожили в умовах «соціалізму», який не передбачав критичного сприйняття інформації), так і на сприйнятті теми російської пропаганди батьками – як симпатиками Росії, так і навпаки, переконаних прибічників ліберальної демократії (які в боротьбі з пропагандою ажно вбачають «промивання мізків»). Відтак творці підручника приділяли особливу увагу точності і однозначності змісту. Порівнюючи цитати Путіна до та після анексії Криму, цитуючи версії російських ЗМІ щодо збитого МН17 і співвідносячи їх з даними експертиз, автори давали чіткі свідчення брехні та маніпуляцій з боку російських джерел.

Можливості застосування в Україні

Досвід організації «Člověk v tísni» - це добрий приклад поширення медіаграмотності серед школярів іновативними, цікавими і дружніми до учня методами. Формуючи у молодих людей розуміння маніпулятивних технологій, виховуючи критичне ставлення до інформації у ЗМІ, формуючи практичні навички медіаграмотності, експерти організації та вчителі, дотичні до ініціативи, очевидно зробили внесок у формування нового покоління громадян, які будуть менш вразливі до пропаганди ворожнечі та ненависті.

В Україні різні ініціативи з поширення медіаграмотності впроваджувалися в різний час такими організаціями, як Академія української преси, Інститут масової інформації, проектом MyMedia (Danida/NIRAS), StopFake. «Детектор Медіа» («Телекритика») розвиває спеціальний сайт www.mediasapiens.ua, який є джерелом інформації з практичної медіаграмотності для громадян. Проте справді іновативних практик напрацьовано небагато, хоча варто тут відзначити посібник з медіаграмотності, розроблений IREX у 2016 році¹².

Особливо мало вдалих практик у поширенні медіаграмотності серед школярів, проте очевидна потреба в вихованні нового покоління медіаспоживачів, і досвід «Člověk v tísni» показує, що це можна робити ефективно. Задачу чеських експертів полегшила наявність у школах курсу з медіаграмотності. Станом на 2016 рік, в Україні лише відбувається експеримент із впровадження подібного курсу у шкільну програму (250 пілотних шкіл); отже, немає ані усталеної практики, ані достатньо досвідчених викладачів. Проте цей експеримент поширюватиметься в наступні роки, і потреба в навчальних матеріалах зростатиме; це є можливість для громадських організацій поширювати іновативні продукти з медіаграмотності для школярів за прикладом «Člověk v tísni». ■

¹¹ <https://www.clovekvtsni.c>

¹² Citizen Media Literacy Project – Ukraine // IREX. - <https://www.irex.org/projects/citizen-media-literacy-project-%E2%80%93-ukraine>



VIII КИРГИЗСТАН

Зниження конфліктності національного медіадискурсу. Агентство з управління конфліктами «Егаліте»

У 2010 році Киргизстан пережив два складних соціальних потрясіння. Першим була квітнева революція, в ході якої загинуло близько 100 і отримало каліцтва понад 300 осіб і яка призвела до усунення Курманбека Бакієва з поста Президента Киргизстана; другим – буквально через два місяці – був міжетнічний конфлікт на півдні країни між киргизами і узбеками.

Важливу роль у міжетнічному конфлікті відіграли засоби масової інформації. Незадовго до спалаху насильства почав працювати сайт Gezitter.org, який відіграв роль каталізатора ненависті і ворожнечі: в ньому перекладалися найбільш образливі і націоналістичні статті з гаслом "Щоб розуміли" (майже третина населення Киргизстану взагалі не розуміла на той момент киргизької мови, включаючи етнічних киргизів). Аналіз передконфліктного інформаційного поля показав наявність близько 1% публікацій, в яких використовувалися експресивні етноніми негативного характеру, а також пропагувалася особлива історична роль і винятковість кир-

гизького народу. Саме вони, ретельно перекладені сайтом Gezitter.org та іншими ЗМІ з киргизької на російську мову, сприяли фрустрації майже всіх етнічних меншин, які проживають в країні, і стали тією основою, на яку добре лягали чутки і відверта брехня.

У постреволуційному хаосі міжетнічні протиріччя на півдні країни досягли апогею. Відбулися масові зіткнення, які позбавили життя, за різними даними, від п'ятисот до двох тисяч осіб.

Якщо після революції ЗМІ не дуже рефлексували з приводу своєї ролі у загостренні суспільно-політичного конфлікту, то після міжетнічного насильства були проведені численні аналізи і осмислення цієї ролі, впроваджені деякі конфліктологічні інструменти. В першу чергу, цей досвід стосується моніторингу мови ворожнечі і створення спеціальних словників, які допомагали уникнути конфліктонебезпечних слів. В цій площині активно працювали Агентство «Егаліте», Фонд «Доор Медіа», Internews, Інститут Медіа Полі сіта інші організації. Протягом наступних двох років наталя на експресивні етнічності, національність людини, вважалися розпалюванням міжнаціональної ворожнечі. Завдяки цим словникам, значно скоротилося вживання слів-тригерів; дослідження 2013

року показали, що мова ворожнечі майже повністю перекочувала з медіа в соціальні мережі.

Вдалою практикою стало одночасне навчання представників державних органів та журналістів основам конфліктології. Це зробило публічні виступи і заяви політиків менш конфліктними; практично зникли заяви чиновників, які шокували окремі етнічні групи, породжували паніку.

У той же час, аналогічні заяви щодо релігійних груп не припинилися – ніхто не провів аналогії. Це означає, що важлива як загальна конфліктологічна просвіта, так і робота з кожною окремою конфліктною темою. У 2014 році з'явилися практики, які створювали контент, спрямований на об'єднання різних груп: етнічних, релігійних, політичних. Наявність цього контенту істотно знизило рівень шовіністичних висловлювань, закликів до насильства над окремими групами. Проте не дуже вдалою практикою стало навчання журналістів навичок медіації та ведення діалогу (Інститут Медіа Полісі, Інститут суспільної політики); причиною невдачі є те, що журналісти по суті інформують, підтримують діалоговий процес, а навчання було спрямовано на те, щоб журналісти напряму брали участь у розв'язанні конфлікту.

Можливості застосування в Україні

Досвід Киргизстану ілюструє, наскільки важливо в умовах конфлікту незалежним сторонам (в першу чергу неурядовим та міжнародним організаціям) ретельно відслідковувати процеси в медійному полі, стимулювати рефлексію і дискусію навколо наслідків цих процесів на подальший конфлікт і його вирішення. Українська журналістська та експертна спільнота значною мірою повторює киргизький алгоритм. Вироблені інструменти постійного моніторингу мови ворожнечі та конфліктної чутливості ЗМІ (зусиллями ОБСЄ, ГО «Детектор Медіа», Інституту масової інформації, Школи журналістики УКУ та інших), проводяться тренінги з роботи ЗМІ під час конфлікту («Інтерньюз Україна», Інститут масової інформації, Український кризовий медіацентр). Тема впливу медійного дискурсу на подальший перебіг конфлікту вже є предметом активної дискусії.

Проте ці процеси зараз здебільшого сконцентровані в медійній спільноті, і в них бракує конфліктологічного підґрунтя. Експерт-конфліктологи практично виключені з цього діалогу. Тому часто серед українських журналістів та експертів можна спостерігати тривалі дискусії навколо питань, які в конфліктологічній науці є аксіоматичними; часом пропонуються і обговорюються рішення, які є апіорно хибними з точки зору науки про конфлікт.

Практика Киргизстану показує, наскільки важливим є розуміння журналістами суті конфлікту та його причин, законів розвитку конфліктів та можливих шляхів його завершення, чітко бачити предмет та суб'єктів конфлікту, для того щоб компетентно виконувати журналістську роботу і підтримувати плідний діалог щодо проблем ЗМІ в конфлікті. Відтак виглядає доцільним ініціювати і впроваджувати більше навчальних і інформаційно-просвітних практик серед журналістів і політиків; варто стимулювати співпрацю між журналістами та конфліктологами, щоб спільними зусиллями виробляти та впроваджувати навчальні, інформаційно-просвітні та діалогові ініціативи серед представників медійного середовища. ■